

Meewerken in het pastoraat

Beleidsnota bij de 'Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van leken gelovigen aan het dienstwerk van de priesters'

1. Inleiding

Velen geven hun beste krachten aan het pastoraat. De Kerk in ons land heeft hun talenten en hun inzet nodig. Als bisschoppen zijn wij hun dankbaar. Wij weten dat deze priesters en diakens en de leken die als pastoraal werker of werkster, vrijwilliger of anderszins actief zijn, over het algemeen vreugde en zin beleven aan wat zij doen. Wij weten ook dat zij met moeilijke omstandigheden te maken hebben, omstandigheden die hen moedeloos kunnen stemmen.

1.1 Het doel van deze beleidsnota

Twee doelen staan ons als bisschoppen met deze beleidsnota voor ogen.

– In de eerste plaats willen wij een duidelijk kader aanreiken voor de pastorale activiteit van gelovigen die niet tot priester of diaken gewijd zijn. Binnen dit kader bepaalt ieder bisdom verder zijn eigen beleid. Dit kader reiken wij aan met het oog op de toepassing van de *Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van leken gelovigen aan het dienstwerk van de priesters*¹. In deze *Instructie* is immers met betrekking tot dit meewerken van leken het geldende kerkelijk recht bijeengezet.

– In de tweede plaats willen wij onze visie geven op de betekenis van de pastoraal werk(st)ers voor het kerkelijk leven en het pastoraat.

1.2 Het onderwerp

In deze nota richten wij onze aandacht op de medewerking van leken aan het dienstwerk dat aan de priesters is toevertrouwd. In de Kerk zijn veel niet gewijde gelovigen actief: als pastoraal werk(st)er, als vrijwillig(st)er, parochie-assistent, catechist of lid van een kerk- of parochiebestuur. Naast de pastoraal werk(st)ers hebben ook sommige anderen van deze gelovigen een zending of opdracht van hun bisschop. Het is duidelijk dat men niet over de medewerking van leken in het pastoraat kan spreken zonder tevens in te gaan op het gewijde ambt van de priester en de diakens.

Wij richten onze aandacht daarbij bijzonder op de positie en de taak van pastoraal werkers en werksters: die mannen en vrouwen, die na een volledige theologische en pasto-

1. Congregatie voor de Clerus, Pauselijke Raad voor de Leken e.a., *Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van leken gelovigen aan het dienstwerk van de priesters*, in: *Kerkelijke documentatie* (1997)8.

rale opleiding met een kerkelijke zending van de diocesane bisschop of de ordinarius voor de strijdkrachten in het pastoraat werken. Zij hebben de arbeid van de Kerk tot hun werk gemaakt.

Tussen de regels door gaat het in deze nota over de toekomst van de Kerk en haar zending in ons land. Wat wij zeggen over de concrete vormgeving van de medewerking van leken aan taken van priesters, over de betekenis van het gewijde ambt en de functie van pastoraal werk(st)er en over organisatorische aspecten van het kerkelijk leven, raakt immers de toekomst van de Kerk. Die toekomst is echter niet het directe onderwerp van dit schrijven.

Wij beseffen dat wij met deze beleidsnota niet alle vragen kunnen beantwoorden of alle problemen kunnen oplossen.

1.3 Voor wie is deze beleidsnota bestemd?

Deze beleidsnota is bestemd voor allen die verantwoordelijkheid dragen in of voor het pastoraat in parochies en instellingen. Pastoraat is een verantwoordelijkheid van alle betrokkenen samen. Wij richten ons dus niet alleen tot pastoraal werk(st)ers, maar evenzeer tot priesters, diakens, kerk- en parochiebesturen, pastoraatsgroepen, besturen van instellingen met een pastorale dienst en degenen die met of zonder zen-

ding van hun bisschop in de Kerk als vrijwillig(st)er actief zijn. Wij vragen hun deze nota te lezen en te bespreken met het oog op hun concrete kerkelijke situatie en wij vertrouwen erop dat zij de richtlijnen van deze nota serieus ter harte nemen.

Het spreekt vanzelf dat deze beleidsnota ook de andere gelovigen aangaat. Wij vinden het belangrijk dat ook zij kennis nemen van de inhoud. Samen immers geven wij gestalte aan de Kerk en haar zending.

1.4 De opzet van deze beleidsnota

In het volgende maken wij allereerst duidelijk wat ons tot deze beleidsnota aanleiding geeft en wat ons beweegt. Vervolgens wijzen wij op de fundamentele uitgangspunten die – binnen het geheel van het volk Gods – de verhouding bepalen tussen priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers. Daarna volgt een terugblik op de ontwikkelingen die zich in ons land hebben voorgedaan. Met het oog op de plaats en taak van pastoraal werk(st)ers wordt vervolgens uitgewerkt wat meewerken in het pastoraat betekent. Het laatste deel van de nota gaat over de betekenis van spiritualiteit en professionaliteit.

In de nota komen verschillende teksten in kaders voor. Zij bevatten richtlijnen voor de concrete praktijk. Bij achtergrondbeschouwingen is een kleiner lettertype gebruikt.

2. Aanleiding en motieven

2.1 De aanleiding

Het verschijnen van de *Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van lekgelovigen aan het dienstwerk van de priesters* en de reacties erop vormen de aanleiding tot deze beleidsnota. Deze *Instructie* van een achttal organen van de Heilige Stoel is door paus Johannes Paulus II op 13 augustus 1997 goedgekeurd en aan ons voorgelegd. Een instructie wil uitleg geven van bestaande voorschriften en de uitvoering ervan urgeren, veelal met het oog op nieuwe vragen die in de Kerk leven. Een instructie heeft niet de bedoeling nieuwe kerkelijke wetgeving af te kondigen. Deze *Instructie* wil, dat voorkomen wordt dat de grens vervaagt tussen het gewijde ambt en de medewerking van niet gewijde gelovigen.

De Heilige Stoel heeft dit document toevertrouwd aan onze zorg als diocesane bisschoppen. Wij hebben de opdracht de *Instructie* zorgvuldig toe te passen.² Deze zorgvuldigheid is allereerst een verantwoordelijkheid van ieder van ons ten opzichte van de gemeenschap waarvoor wij zijn aangesteld. De concrete uitoefening ervan vraagt om genuanceerde gesprekken in een sfeer van rust en, indien nodig, om een wijze beslissing in een concrete situatie. Een beleidsnota van ons samen kan niet in de plaats treden van de eigen verantwoordelijkheid die ieder van ons heeft. Een gezamenlijke beleidsnota verandert ook het beleid niet van ieder van ons in het eigen bisdom. Een gezamenlijke beleidsnota is wel een belangrijk ondersteunend middel. Als diocesane bisschoppen in hetzelfde gebied staan wij voor de opdracht onze krachten te bundelen en in een geest van collegialiteit

samen te werken met het oog op het welzijn van de Kerk in ons land.³

In het aartsbisdom Utrecht en de bisdommen Breda, Groningen, Haarlem, 's-Hertogenbosch en Rotterdam zijn met instemming van de bisschop pastoraal werk(st)ers werkzaam, in het bisdom Roermond niet.

In het bisdom Roermond zijn catechisten en parochie-assistenten actief. Zij hebben een vierjarige weekend-opleiding van het bisdom gevolgd. Na voltooiing van die opleiding ontvangen zij een zending en benoeming van de bisschop. Het bisdom 's-Hertogenbosch kent eveneens de figuur van de parochie-assistent met een zending van de bisschop. Ook in andere bisdommen komt het voor dat leken met een bijzondere opdracht van de bisschop meewerken aan taken van priesters.

Elk bisdom heeft een eigen aanstellingsbeleid met het oog op het pastoraat.

– In het aartsbisdom Utrecht zijn naast ongeveer 300 priesters en 50 diakens ongeveer 230 pastoraal werk(st)ers actief. Iets meer dan de helft van deze pastoraal werk(st)ers werkt in het basispastoraat. Het beleid richt zich op benoemingen binnen samenwerkingsverbanden van parochies. Een groeiend aantal pastoraal werk(st)ers heeft een dekenale functie.

– In het bisdom Breda zijn pastoraal werk(st)ers in parochies en instellingen werkzaam.

– Het bisdom Groningen verwacht in de komende 10 jaar 68 professionele krachten nodig te hebben voor het basispastoraat. Gewenst wordt dat de helft van hen priester is. In de komende jaren zal dit aantal echter niet haalbaar zijn.

– Het bisdom Haarlem rekent voor het jaar 2005 met 140 formatieplaatsen in het basispastoraat, gerelateerd aan het aantal 'nominaal' katholieken. Verwacht wordt dat hiervoor dan ongeveer 70 priesters beschikbaar zullen zijn. Het aantal formatieplaatsen voor pastoraal werk(st)ers is vastgelegd op 70 en omgerekend naar dekenaten. De leiding van het bisdom voelt de noodzaak om ter wille van een evenwichtig benoemingenbeleid te komen tot een grotere 'mobiliteit' van priesters en pastoraal werk(st)ers en een duidelijker complementaire taakstelling.

– In het bisdom 's-Hertogenbosch worden pastoraal werk(st)ers aangesteld in pastorale werkverbanden. Daarin krijgen zij specifieke taken toegewezen in een integraal opgezet pastoraat.

– Het bisdom Rotterdam streeft naar een evenwichtige verhouding tussen het aantal priesters en het aantal pastoraal werk(st)ers in het basispastoraat en een gedifferentieerde coöperatieve

2. Vgl. *Instructie*, 269.

3. Vgl. Johannes Paulus II, *Litterae apostolicae motu proprio datae De theologica et iuridica natura Conferentiarum Episcoporum Apostolos suos* (21 mei 1998), in: *Acta Apostolicae Sedis* 110(1998), 14-15.

pastoraal. In het jaar 2005, is de prognose, zullen er in het bisdom Rotterdam circa 240 professionele krachten werkzaam zijn: 100 priesters, 30 diakens en 110 pastoraal werk(st)ers.

– In het bisdom Roermond worden geen pastoraal werk(st)ers met instemming van de bisschop aangesteld. Veranderingen in dit beleid zijn op korte termijn niet te verwachten.

– In het militair ordinariaat wordt het aantal formatieplaatsen volledig bepaald door de ruimte die Defensie daarvoor biedt. De reguliere formatieplaatsen worden – naast enkele priesters – hoofdzakelijk bezet door pastoraal werk(st)ers en permanente diakens. Daarnaast is het beleid gericht op het aantrekken van priesters in zogenoemde ‘bepaalde-tijd-contracten’ tussen twee benoemingen in parochies in. Op deze wijze kan een kader opgebouwd worden van priester-reserve-aalmoezeniers.

Een zorgvuldige toepassing van de *Instructie* vraagt dat wij duidelijk en eerlijk zijn over de richtlijnen die zij geeft. De *Instructie* wil een helder en gezaghebbend antwoord geven op vragen, opgeroepen door nieuwe vormen van pastorale activiteit van gelovigen die niet gewijd zijn.⁴ Het is onze opdracht de *Instructie* goed te plaatsen en haar richtlijnen goed te vertalen in onze situatie.

In dit verband willen wij drie opmerkingen maken. In de eerste plaats is de *Instructie* een document van de *universele Kerk*. Niet alle ontwikkelingen doen zich overal in de Kerk tegelijkertijd voor. Aan richtlijnen van de universele Kerk gaan vaak ontwikkelingen, vragen en ervaringen van lokale kerken vooraf. Wij hebben dat als Nederlandse kerkprovincie ook ondervonden. Bij ons was de pastoraal werk(st)er al relatief vroeg een bekende figuur. Dat maakte het noodzakelijk in Nederland al eerder richtlijnen op te stellen over de positie, taken en bevoegdheden van pastoraal werk(st)ers.

Naar aanleiding van het verschijnen van de post-synodale apostolische Exhortatie *Christifideles laici* (1988) schreven de bisschoppen van Groningen, Utrecht, Haarlem, Rotterdam en Breda in 1990 samen een brief aan de pastoraal werk(st)ers. De bisschop van ‘s-Hertogenbosch nam hun brief goeddeels over, maar situeerde hem in het beleidsplan van zijn bisdom.⁵ Mgr. Bomers schreef als bisschop van Haarlem nog een

aanvullende brief aan de pastoraal werkers en werksters en pastoraal assistenten in zijn bisdom.⁶ Ook in de herderlijke brief *In Christus’ naam* van 1994 hebben wij ons onder meer over de functie van pastoraal werk(st)er uitgesproken.⁷ In het licht van deze ontwikkelingen in de Kerk in ons land hebben wij in een persbericht bij het verschijnen van de Romeinse *Instructie* te kennen gegeven, dat ons beleid met betrekking tot pastoraal werk(st)ers in het algemeen in overeenstemming is met de richtlijnen van het Vaticaan⁸, waarmee niet gezegd is dat de plaatselijke praktijk in alle gevallen met dit beleid overeenkomt.

In de tweede plaats gaat de *Instructie*, zoals de titel zegt, in op *enige vragen* over de medewerking van leken aan het dienstwerk van priesters. De nadruk ligt op medewerking van leken aan die taken die met de wijding verbonden zijn. Met name wanneer die medewerking plaatsvindt in situaties van gebrek of schaarste aan priesters, kan pastorale activiteit van niet gewijde gelovigen tot vragen of negatieve gevolgen leiden. Deze insteek bepaalt het perspectief van de *Instructie*. Zij gaat niet in op alle vragen die in dit verband gesteld kunnen worden. Dat zou ook niet kunnen. Er worden steeds weer nieuwe concrete ervaringen opgedaan, die nieuwe vragen en antwoorden oproepen. De *Instructie* geeft ook niet aan welke vragen of richtlijnen belangrijker en welke minder belangrijk zijn. Bovendien hebben de richtlijnen van de *Instructie* alle te maken met de grens tussen het gewijde ambt en de medewerking van niet gewijde gelovigen aan taken van dit ambt. Dat is een terechte zorg. De *Instructie* merkt op dat op dit terrein een bijzondere nauwgezetheid gevraagd wordt van alle betrokkenen.⁹ De eigen aard van een instructie brengt bovendien met zich mee dat in juridische taal wordt gesproken. Hoe begrijpelijk dit ook is, wellicht voert daarvoor in sommige delen van de tekst een restrictieve benadering van pastoraal werk van leken te snel de boventoon.

In de derde plaats, en zeker bij alle aandacht voor de grens tussen priesters en leken, merken wij op dat de *Instructie* de medewerking van leken aan het dienstwerk van priesters ter sprake brengt in het kader van de *bevestiging* dat alle gelovigen zijn uitgenodigd om actief aan de zending en de opbouw van de Kerk mee te werken. “Het is nodig om de noodzaak en het belang van de apostolische activiteit van de leken gelovigen in de huidige en toekomstige evangelisatie voor ogen te houden. De Kerk mag dit werk niet terzijde laten, omdat het tot haar wezen behoort als volk Gods, en omdat ze dit nodig heeft om zo haar eigen evangelische zending te realiseren.”¹⁰

4. Vgl. *Instructie*, 269.

5. *Bouwen rond de Hoeksteen: een nota van het bisdom ‘s-Hertogenbosch* 1989.

6. De brieven staan in *Kerkelijke documentatie* (1990)4.

7. *In Christus’ naam: herderlijk schrijven over woord, sacrament, ambt en wijding*, Utrecht 1992.

8. Vgl. Persbericht 13 november 1997.

9. Vgl. *Instructie*, 268.

10. *Instructie*, 267.

De insteek van de *Instructie*, zo blijkt uit deze opmerkingen, is beperkt. Er is meer over de pastoraal werk(st)er te zeggen. Iets van dat 'meer' hopen wij in deze beleidsnota te verwoorden. Onze opdracht tot zorgvuldige toepassing van de *Instructie* vraagt dat wij ook aandacht hebben voor wat zich in het kerkelijk leven in ons land reeds uitgekristalliseerd heeft of aan het uitkristalliseren is. De *Instructie* zelf heeft hier oog voor. In het Voorwoord staat dat de nieuwe evangelisatie het hele volk Gods aangaat. "Deze opdracht opent voor de leken gelovigen ruime horizonten, waarvan sommige nog moeten worden verkend."¹¹ Deze opmerking is van belang voor het gesprek tussen al degenen die verantwoordelijkheid voor het pastoraat hebben.

2.2 Wat motiveert ons verder?

Wat motiveert ons, behalve de opdracht tot zorgvuldige toepassing van de Romeinse *Instructie*, verder om deze beleidsnota te schrijven?

In de eerste plaats moeten wij als geloofsge-meenschap steeds nadenken over wat wij doen en wat er in ons midden plaatsvindt. Reflectie moet ons doen en laten voortdurend begeleiden. Ook de functie van pastoraal werk(st)er heeft zulke *begeleidende reflectie* nodig. Op zich zijn velen met deze reflectie bezig: in theologische en pastorale opleidingen, in teamoverleg en studiebijeenkomsten, in begeleiding en voortgezette vorming, in studieopdrachten en publicaties, in gesprekken met een deken, een vicaris of een bisschop. Deze beleidsnota geeft ons de mogelijkheid als bisschoppen een bijdrage te leveren aan deze voortgaande reflectie door onze gezamenlijke visie te verwoorden en een kader te bieden voor het beleid van onze bisdommen.

In de tweede plaats willen wij uitdrukking geven aan onze *erkentelijkheid en waardering* voor pastoraal werkers en werksters. Het feit dat er mensen zijn die, hoewel niet gewijd, bereid zijn van kerkelijk of pastoraal werk hun beroep te maken, verstaan wij als een teken van de zorgende aanwezigheid van Gods Geest in zijn Kerk. In de afgelopen decennia namen theologisch geschoolde leken een aantal taken van priesters over. Soms kon dat zonder meer gebeuren. Priesters vervulden immers in het verleden een groot aantal taken waarvoor men niet per se priester hoeft te zijn. Soms echter werden en worden er grenzen overschreden. Het is begrijpelijk dat de positie en taken van pastoraal werk(st)ers in de Kerk eerst gaandeweg duidelijk werden. Het is even begrijpelijk dat veel priesters, diakens en andere gelovigen eerst gaandeweg begrip en erkenning voor hen konden opbrengen. Begrijpelijk is evenzeer dat een aantal priesters, diakens en gelovigen dit begrip niet kan opbrengen en met pijn, en soms ook met boosheid, aanziet wat er gebeurt. Voor pastoraal werk(st)ers zelf bracht dit alles soms onzekerheid en teleurstelling met zich mee. Misverstanden en conflicten waren soms ingrijpend. Wij waarderen het dat velen zich blijven richten op de vervulling van hun opdracht in de Kerk en zoeken naar een goede vormgeving van de juiste onderlinge verhoudingen.

In de derde plaats geeft deze beleidsnota ons gelegenheid op een aantal punten *een zekere balans op te maken*. Wellicht is dat zelfs nog te vroeg. Welke lijnen tekenen zich af in de ontwikkelingen die achter ons liggen? Wat is ons duidelijk geworden over het dienstwerk van priesters en diakens en hun verhouding tot de leken? Wat hebben wij geleerd over de inrichting van het kerkelijk en sacramenteel leven en van het pastoraat? Welke opdrachten voorzien wij voor

11. *Instructie*, 268.

de toekomst? De vragen zijn groot, maar er valt wel iets over te zeggen.

Tenslotte geeft deze beleidsnota ons als bisschoppen een kans ook iets te zeggen over onze *zorgen*. Vier punten van zorg noemen wij met name.

Een eerste zorg betreft het *welzijn* van degenen die in het pastoraat werkzaam zijn. Factoren in hun werk en aspecten van hun leven hebben invloed op hun welzijn. De aard en gevoelswaarde van deze factoren en aspecten zullen verschillen, wanneer het priesters, diakens, pastoraal werk(st)ers of vrijwilligers betreft. Omdat zij met elkaar te maken hebben, zal ieders welbevinden uitwerking hebben op anderen. In hun werk en engagement stuiten zij onder meer op werkdruk, de noodzaak van veelvuldig overleg, verwachtingen waaraan zij moeten voldoen of menen te moeten voldoen, de uitdaging goed met afstand en nabijheid om te gaan, soms gespannen verhoudingen met collega's of medewerkers. In hun leven kan het welbevinden onder druk staan van elementen uit hun levensverhaal, van gezondheid of eenzaamheid, crisisverschijnselen in hun spiritueel leven, de leegte die emeritaat met zich mee kan brengen, en – als dat in hun leefomstandigheden geldt – spanningen in de verhouding tussen werk en privé-leven.

Een tweede zorg betreft het *sacramentele leven* van de Kerk. Een stimulans tot meer deelname aan en beter begrip van de sacramenten vinden wij belangrijk, omdat wij menen dat zich een verschraling op dit gebied voordoet.¹² Besef van sacramentaliteit in een algemene zin van het woord wijst op een levenshouding waarin openheid voor Gods initiatief en de waarde van ontvankelijkheid voorop staan. Als christenen geloven wij dat de sacramenten van de Heer afkomstig zijn. Wij hebben ze niet zelf

gemaakt. Ze zijn dan ook geen bezit van de Kerk. Zij kan er niet naar eigen goeddunken over beschikken, al heeft zij wel een regulerende functie ten aanzien van het sacramentele leven. Voor de eerste christenen was dat duidelijk.¹³ Voor velen na hen ook. In onze cultuur is de beleving van ontvankelijkheid minder vanzelfsprekend: autonomie en maakbaarheid staan hoog aangeschreven. Ook de wijding is als sacrament een uiting van ontvankelijke betrokkenheid op de Heer. Niemand kan zichzelf wijden. Als in het midden van de kerkgemeenschap een wijding tot priester of diaken plaatsvindt, weet en gelooft de Kerk dat Jezus Christus iemand in zijn dienst geroepen heeft en heiligt om Hem sacramenteel present te stellen als Degene van wie de Kerk leeft. Daarom is het sacrament van de wijding niet weg te denken uit de structuur van de Kerk.

Een derde zorg betreft de voortgang van het *pastoraat in de nabije toekomst*. De situatie verschilt van bisdom tot bisdom. Daarmee verschillen ook de noden en verwachtingen. Er zijn streken in ons land waar slechts weinig priesters en pastoraal werk(st)ers meerdere parochies moeten bedienen. Men worstelt er met de vraag hoe het in de toekomst verder moet. Er zijn ook streken waarin zich zulke nijpende situaties en soms moedeloos makende vooruitzichten niet voordoen. "Nog niet", merkt men vaak daarbij op. De concrete organisatie van het kerkelijke en parochiële leven is in het geding. De vraag hoe wij verder moeten, staat in de bisdommen voortdurend op de agenda, zonder dat wij in staat zijn in alle gevallen een bemoeidigend perspectief te bieden.

Tenslotte noemen wij het *dalend aantal actieve priesters*.¹⁴ Kunnen wij op basis van dit aantal en de leeftijdsopbouw onder de priesters in de komende decennia verder als

12. Vgl. Nederlandse Bisschoppenconferentie, *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland anno 1998: rapport ten dienste van het Ad Limina-bezoek van de Nederlandse bisschoppen*, in: *Kerkelijke documentatie* (1998)6, 3.2.

13. Vgl. *In Christus' naam*, 14-15 en 20-22.

14. Vgl. *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland anno 1998*, 3.3.3.

Kerk in Nederland? Op het brede terrein van het roepingenpastoraat blijft een bijzondere aandacht nodig voor roepingen tot het priesterschap.

In de afgelopen jaren is het aantal actieve priesters duidelijk gedaald en het aantal pastoraal werk(st)ers toegenomen. Thans is ruim een derde van de actieve krachten in het territoriaal en het categoriaal pastoraat pastoraal werk(st)er. Bijna veertig procent van hen is vrouw. Er zijn ruim 200 permanente diakens, waarvan dertig procent fulltime.

Het aantal nog actieve priesters in Nederland neemt de laatste jaren sneller af dan voorheen. Dat geldt in het bijzonder voor priesters, die zich in hun meest actieve levensperiode bevinden. Velen van hen zijn nog na hun 65ste jaar actief, maar hun activiteiten zijn beperkt van duur en zij dragen meestal geen eindverantwoordelijkheid. Er dient rekening mee gehouden te worden dat ongeveer tien procent van de priesters onder de

65 jaar om allerlei redenen niet geheel inzetbaar is in het pastoraat. Een aantal priesters tussen de 55 en de 65 doet het, vaak noodgedwongen, wat rustiger aan. Lang niet ieder acht zich in staat of voldoende opgeleid en bekwaam om nieuwe uitdagingen, als gevolg van samenvoeging of samenwerking van parochies, te aanvaarden. Van invloed is ook dat een meerderheid van de ongeveer 1.500 actieve priesters in Nederland lid is van een religieuze gemeenschap. Een groot gedeelte van hen staat niet ter beschikking van de bisdommen. Bovendien benadrukken de religieuzen terecht het eigen charisma van hun orde, congregatie of sociëteit. Dat werkt door in de beschikbaarheid voor parochies van hun priesterleden, die wij overigens zeer waarderen.

Het aantal pastoraal werk(st)ers is de afgelopen jaren gestaag gegroeid. De belangstelling voor de theologische opleidingen en voor pastoraal werk is echter van dien aard, dat het een open vraag is of er in de toekomst voldoende professionele pastorale krachten zullen zijn. Ook onder pastoraal werk(st)ers komt het voor, dat zij zich niet geheel kunnen inzetten of nieuwe uitdagingen om allerlei redenen uit de weg gaan.

3. Uitgangspunten

Allereerst willen wij enkele fundamentele uitgangspunten formuleren. Ze zijn ecclesiologisch en praktisch-theologisch van aard. Als het gaat om uitgangspunten is duidelijkheid nodig. Wij beseffen dat ze in dienst staan van de kerkelijke vormgeving van de liefde waarmee God ons in Christus tegemoet komt. Die liefde, waarin Hij alle mensen zoekt en heil gunt, omgeeft de Kerk, haar structuren en wat zij zegt en doet. Pastoraat probeert de menslievendheid van de Heer, de presentie van de heilige Geest te vertalen of te bespeuren in het leven van mensen in onze tijd. In dit perspectief vinden wij de volgende fundamentele uitgangspunten belangrijk.

3.1 Geroepen tot actieve medewerking aan de zending en de opbouw van de Kerk

Alle leden van de geloofsgemeenschap zijn geroepen tot actieve medewerking aan de zending en de opbouw van de Kerk. Dat is een eerste belangrijk uitgangspunt. Het herinnert aan misschien wel één van de ingrijpendste vernieuwingsuitspraken van het Tweede Vaticaans Concilie.

De *Instructie* begint met een verwijzing naar dit zelfde uitgangspunt. “Uit het mysterie van de kerk ontspringt de uitnodiging aan alle leden van het mystieke lichaam om actief mee te werken aan de zending en de opbouw van het volk Gods in een organische gemeenschap.”¹⁵ Alles wat hierop volgt, geldt binnen het kader dat deze zin aanreikt. De *Instructie* wijst erop dat de uitnodiging tot meewerken voortvloeit uit het mysterie van de Kerk. Wij hebben hier te maken met een inhoud van ons geloof omtrent de Kerk. De *Instructie* spreekt over de Kerk in gelovige taal als “het mystieke lichaam” en het “volk Gods” en herinnert aan het organisch karakter van de geloofsgemeenschap.

Als *communio* kent de gemeenschap een verscheidenheid aan diensten en charisma's. Zij heeft ze ook nodig. Christus zelf is de bron ervan. Het zijn gaven van de heilige Geest, die zelf de gave bij uitnemendheid is van Christus aan zijn Kerk. In de brief aan de christenen van Efese staat dat Christus sommigen apostel maakte, anderen profeet, weer anderen herder en leraar. Die verscheidenheid aan gaven staat in dienst van de toerusting van de gelovigen “voor het werk van de bediening, tot opbouw van het lichaam van Christus”. Het wordt bijeengehouden door de steun van al zijn gewrichten. Christus zelf is het Hoofd ervan. Zo groeit de Kerk naar volle wasdom in Hem.¹⁶ Verscheidenheid betekent dat niet allen hetzelfde kunnen, moeten of mogen doen. “Niet iedereen kan apostel zijn, of profeet, of leraar. Kunt u allen wonderen doen? Hebt u allen de gave om te genezen, in talen te spreken en uitleg te geven?”¹⁷ De *communio* komt tot bloei bij gratie van de verschillen.

De uitnodiging tot actieve medewerking aan de zending en de opbouw van de Kerk brengt met zich mee dat wij allen als leden van de geloofsgemeenschap op elkaar zijn aangewezen. Het Concilie heeft dit aangewezen-zijn op elkaar gesitueerd in “het gemeenschappelijk priesterschap van alle gelovigen”. Het heeft deze werkelijkheid opnieuw in het licht geplaatst, nadat zij eeuwenlang onderbelicht gebleven was en het ministerieel priesterschap eenzijdig was benadrukt. Het dienstpriesterschap, aldus het Concilie, is wezenlijk iets anders. “Het gemeenschappelijk priesterschap van de gelovigen en het ministerieel of hiërarchisch priesterschap zijn, hoewel zij naar wezen en niet alleen naar rangorde verschillen, op elkaar aangewezen; het ene zowel als het andere heeft op zijn bijzondere wijze aan Christus' priesterschap deel.”¹⁸ Wij oefenen

15. *Instructie*, 267, onder verwijzing naar het Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de kerk, *Lumen gentium*, 33 en het Decreet over het lekenapostolaat, *Apostolicam actuositatem*, 24.

16. Vgl. Ef 4,11-16.

17. 1 Kor 12,29-30; vgl. Rom 12,6-8.

18. *Lumen gentium*, 10.

het gemeenschappelijk priesterschap uit in ons gebed en in een levenswijze die getuigt van de inwerking van Gods Geest van liefde. Wij oefenen het uit in de dienst aan het Godsrijk in deze wereld. Het wordt gevoed en komt tot uiting in de actieve deelname aan de eucharistie en het ontvangen van andere sacramenten. Naast dit gemeenschappelijk priesterschap heeft de priester een eigen zending, die te maken heeft met het aanwezig stellen in onze gemeenschap van Christus als Hoofd van het lichaam.¹⁹ Op dit punt openbaart zich het verschil, met behoud overigens van de gemeenschappelijke basis. En juist dan geldt: als leden van dezelfde gemeenschap zijn en blijven wij op elkaar aangewezen.

In de viering van de eucharistie op de zondag heeft de gemeenschap van gelovigen haar meest concrete en rijke gestalte. “De eucharistie is het kostbaarste wat wij hebben. Zij is het hart van onze Kerk. Al het andere is op haar gericht, van haar gaat kracht uit voor alle terreinen van het kerkelijk leven en niet ten laatste voor ons persoonlijk leven.”²⁰ De eucharistie is immers de bron en het hoogtepunt van het leven van de Kerk en van elke parochie.²¹ De Heer zelf heeft haar gegeven en geeft zich erin aan ons. Voor de ordening van het pastoraat hangt dan ook veel af van een juist begrip en een juiste praktijk van het vieren van de eucharistie.

3.2 De dienst aan de gemeenschap

Alle ambten en bedieningen in de Kerk staan ten dienste van de gemeenschap en van haar zending ten opzichte van de wereld en de samenleving. “De bisschoppen”, aldus Vaticanum II, “hebben dus, samen met hun helpers, de priesters en diakens, de dienst van de gemeenschap op zich genomen.”²² Dit dienstkarakter geldt ook

voor de medewerking van niet gewijde gelovigen aan taken van de priester. Pastoraal werk(st)ers staan op grond van de zending die zij van de bisschop krijgen, in de dienst aan de gemeenschap. Alle ambten, bedieningen en medewerking worden gekenmerkt door deze gerichtheid op de gemeenschap als geheel, die in de eucharistische samenkomst haar hoogtepunt heeft.

Een *bisschop* heeft als eerste taak het evangelie te verkondigen, de sacramenten te bedienen en een deel van het volk Gods te leiden. Hij is als eerste verantwoordelijk in de “dienst aan de gemeenschap”. Het behoort tot zijn verkondigingstaak om het geloof, zoals verwoord in de leer van de Kerk, te bewaren en door te geven. Bisschoppen doen dat in gemeenschap met het college van bisschoppen en met de paus als hoofd van dat college.²³ Zij zijn er verder verantwoordelijk voor dat de genade van Christus, aangereikt in de sacramenten, de gelovigen werkelijk bereikt.²⁴ In de leiding die zij geven aan het deel van de Kerk dat hun is toevertrouwd,²⁵ hebben zij ook de eerste verantwoordelijkheid voor het pastoraat.

De *priester* deelt op een eigen, bijzondere wijze in de zending en het priesterschap van Christus.²⁶ Dit betekent dat een priester Christus als Hoofd en Herder van de Kerk present stelt in de geloofsgemeenschap. “Zij die het wijdingssacrament ontvangen, worden *gewijd* om in de naam van Christus ‘door het woord en de goddelijke genade de kerk te weiden.’”²⁷ Weiden van de Kerk betekent: leiding geven aan de geloofsgemeenschap en voorgaan in de bediening van het Woord en de sacramenten. Hieruit bestaat de specifieke dienst van de priester ten opzichte van de geloofsgemeenschap. Het voorgaan in de eucharistie en het leiden van de gemeenschap zijn vanouds aan elkaar

19. Vgl. *Lumen gentium*, 10, verder uitgewerkt in nr. 11.

20. W. Kasper, *Die Feier der Eucharistie: Brief an die Gläubigen der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, in: *Kirchliches Amtsblatt für die Diözese Rottenburg-Stuttgart* 454 (1998)97.

21. Vgl. *Lumen gentium*, 11.

22. *Lumen gentium*, 20. De uitdrukking “dienst aan de gemeenschap” (*communitatis ministerium*) is afkomstig uit de brief van Ignatius van Antiochië (gestorven rond 110) aan de Philadelphiërs (I,1). Letterlijk gaat het om “de dienst gericht op het gemeenschappelijke”. A.F.J. Klijn (*Apostolische vaders I*, Baarn 1966, 102) vertaalt de betreffende passage als volgt: “Ik weet van de bisschop dat hij niet uit zichzelf of door mensen de dienst in het belang van het geheel heeft gekregen. Dit ook niet op grond van ijdele zucht naar eer, maar alleen door de liefde van God de Vader en de Heer Jezus Christus.”

23. Vgl. *Lumen gentium*, 24–25.

24. Vgl. *Lumen gentium*, 26.

25. Vgl. *Lumen gentium*, 27.

Vervolg noten op blz. 12

26. Vgl. *Lumen gentium*, 10.

27. *Katechismus van de katholieke kerk*, 1535, met daarin opgenomen een citaat uit *Lumen gentium*, 11.

28. *Lumen gentium*, 29, verwijzend naar enkele kerkorden uit de oude kerk.

29. Vgl. *Lumen gentium*, 29.

30. Vgl. *Lumen gentium*, 11: "Met het lichaam van Christus in de heilige samenkomst gevoed, geven zij (= de gelovigen) concrete gestalte aan de eenheid van het volk van God, een eenheid die door dit eerbiedwaardig sacrament duidelijk betekend en op wonderbare wijze verwezenlijkt wordt."

31. *Katechismus van de katholieke kerk*, 1533.

32. Vgl. *Wetboek van Canoniek Recht* (cic), can. 231, § 2.

33. In het bisdom Breda wordt in plaats van een zending een opdracht gegeven. De strekking van deze opdracht is echter niet anders.

34. Sommige bisdommen kennen nog andere leken met een bisschoppelijke zending: catechisten, pastoraal-assistenten, parochie-assistenten.

gekoppeld. Een priester oefent deze taak uit als medewerker van zijn bisschop en onderdiens gezag. De wijding betekent een opname in een orde van gelijken, in het college van mede-priesters. De wijding tekent een persoon en geeft de priester een eigen gezag in de geloofsgemeenschap. Priesterschap is wezenlijk voor de Kerk. De Kerk heeft de priesterlijke dienst nodig. Zonder deze dienst is zij niet wat zij in wezen is, wat niet wil zeggen dat het kerk-zijn in het priesterschap opgaat. De plaats en de taak van de priester in de sacramentele structuur van de Kerk kunnen niet vervangen worden door iets of iemand anders. Daarom zijn het priesterschap en de functie van pastoraal werk(st)er niet hetzelfde, ook niet ongeveer.

In het ambt van *diaken* staat de liefde, de *caritas*, centraal. Diakens ontvangen een wijding "niet voor het priesterschap, maar voor het dienstbetoon".²⁸ Hun dienst in en namens de geloofsgemeenschap betreft de liturgie, de verkondiging en vooral de werkzaamheden waartoe de *caritas* aanzet. Ook diakens zijn helpers van de bisschop. Zij vervullen hun dienst in gemeenschap met hem en met zijn priesters.²⁹

Niet gewijde gelovigen kunnen meewerken aan taken die tot het dienstwerk van de priesters behoren. Zij kunnen dat vrijwillig of beroepshalve doen. Het laatste is het geval bij de pastoraal werk(st)er.

3.3 De pastoraal werk(st)er

Pastoraal werk(st)ers delen met de andere gelovigen dat zij gedoopt en gevormd zijn. Zij delen met hen dat de viering van de eucharistie een voedingsbron is van hun geloof en van de gemeenschap met en in Christus.³⁰ Als sacramenten van de christelijke initiatie vormen doopsel, vormsel en eucharistie "de grondslag voor de roeping

die alle leerlingen van Christus gemeenschappelijk bezitten", een roeping tot heiligheid en tot verkondiging van het evangelie.³¹ Deze basis in doopsel, vormsel en eucharistie geeft aan pastoraal werk(st)ers in de Kerk de status van een leek. In de oorspronkelijke zin van dit woord, als *laikos*, zijn ze lid van het volk van God (*laos tou Theou*) en delen zij in de zending van dit volk.

Als leek ontvangen pastoraal werk(st)ers een opdracht in het pastoraat. Het kerkelijk recht fundeert de mogelijkheid daartoe in canon 228 §1: "Leken die geschikt bevonden worden, zijn bekwaam om door de gewijde Herders aangenomen te worden voor die kerkelijke ambten en taken die zij volgens de voorschriften van het recht kunnen vervullen." Deze opdracht kan de vorm van een betaalde aanstelling krijgen.³²

Met het oog op hun pastorale opdracht ontvangen pastoraal werk(st)ers voor de duur van hun aanstelling een zending van een bisschop.³³ Dat onderscheidt hen van andere leken.³⁴ De zending geeft een verbinding met de sacramentele grondstructuur van de Kerk in de bisschop als degene die de zending geeft. Die zending tilt pastoraal werk(st)ers niet uit boven hun status als leek. Hij maakt hen niet tot priesters of diakens 'van een lagere rang'. De bisschoppelijke zending geeft aan pastoraal werk(st)ers gezag. Het is een gezag, ontleend aan het gezag van de bisschop: dat van machtiging of mandaat. Een pastoraal werker is dus een leek met een functie die een bijzondere band met de bisschop impliceert.

De eigen taken van pastoraal werk(st)ers doen zich vooral voor op het terrein van het pastoraat en de catechese. Kenmerkend voor hun taak is een toeleidend karakter ten opzichte van het hart van het kerkelijk

leven: de viering van Woord en sacrament, vooral van de eucharistie, in de samenkomst van een concrete geloofsgemeenschap onder de leiding van de priester. Concreet richten zij zich in hun pastoraal werk op begeleiding van gelovigen, op opbouw van de gemeenschap, op catechetische en diaconale vorming en toerusting. Zij kunnen daarnaast “bij gebrek aan bedienaren ... sommige van hun taken waarnemen ... volgens de voorschriften van het kerkelijk recht”.³⁵ Hun functie doet denken aan die van de *didaskalos*, de leraar, in de oude kerk. Dit wijst erop dat de pastoraal werk(st)er in de oudste traditie van de Kerk geplaatst kan worden. De positie en de taak van pastoraal werk(st)ers in de Kerk zijn volstrekt serieus te nemen. Tijdens zijn bezoek aan Nederland in mei 1985 onderstreepte paus Johannes Paulus II het belang van hun taak, “vooral in een wereld, die steeds meer ontkerstend en geseculariseerd wordt”.³⁶

3.4 Spanningen uithouden

In de zending en de opbouw van de Kerk zijn de leden van de geloofsgemeenschap op

elkaar aangewezen. Dat geldt ook voor priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers. Daarom is van belang de spanning tussen hun posities en taken vruchtbaar te maken.

Spanningen kunnen aanleiding geven tot een innerlijke tweespalt of onduidelijkheid over de eigen identiteit bij priesters, diakens of pastoraal werk(st)ers. Ze kunnen verwarring of overschrijding van grenzen tot gevolg hebben en verhoudingen verstoren. Het kan verleidelijk zijn spanningen op te lossen. Sommige spanningen kunnen echter niet opgelost worden. Ze kunnen alleen maar uitgehouden worden. Een goed en verantwoord functioneren van het gemeenschapsleven van de Kerk vraagt dat al de genoemde fundamentele uitgangspunten worden vastgehouden. Wanneer ontwikkelingen te zeer in één bepaalde richting gaan, kunnen ze ten koste gaan van geloofsinhouden of kerkordeningen die de Kerk geroepen is te behoeden of van oordeel is niet te mogen veranderen. Dat gevaar bestaat bijvoorbeeld, wanneer een verruiming van de criteria tot toelating tot het priesterschap beschouwd zou worden als dé oplossing van het priestertekort. Dat gevaar bestaat ook, wanneer alleen maar naar het ‘pastoraat’ gekeken wordt als gemeenschappelijk kenmerk van priesters en pastoraal werk(st)ers en het al dan niet gewijd-zijn wordt gebagatelliseerd. Juist omdat wij in de zending en de opbouw van de Kerk op elkaar aangewezen zijn, moeten wij spanningen vruchtbaar maken en naar juiste onderlinge verhoudingen en taakverdelingen zoeken.

35. *Instructie*, 272-273, citerend uit *cc can.* 230, § 3.

36. Toespraak van paus Johannes Paulus II bij de ontmoeting met vertegenwoordigers van de parochies, in: *Archief van de kerken* (1985)500.

Over de naam van een functie

In Nederland zijn wij gewoon te spreken over ‘pastoraal werker’ en ‘pastoraal werkster’. Soms wordt een meer specifieke functie-aanduiding gebruikt: pastoraal opbouwwerker, dekenaal coördinator, e.d. In instellingen voor gezondheidszorg is de naam ‘geestelijk verzorg(st)er’ in opkomst. Soms stelt men de vraag of de omschrijving ‘pastoraal medewerk(st)er’ niet beter zou zijn, omdat het verwijzend karakter van de functie dan beter tot uitdrukking komt, zoals in het Duitse ‘*Pastoralreferent(in)*’. De *Instructie* gaat in artikel 1 in op de delicate en complexe kwestie van de terminologie.

1. Zij vraagt om voorzichtigheid bij het toepassen van het woord *ministerium* op taken van niet-gewijde gelovigen. *Ministerium* is in de oorspronkelijke zin slechts van toepassing op de voortzetting van het dienstwerk van Christus in het gewijde ambt.³⁷ *Ministerium (sacrum)* wordt in het Nederlands vertaald als ‘(gewijd) dienstwerk’ of ‘(gewijde) bediening’, en ook wel met ‘ambt’. Maar ‘ambt’ is ook een vertaling van *officium*. *Ministerium* is niet van toepassing op pastoraal werk(st)ers, *officium* wèl en ten volle. Zij vervullen namelijk een kerkelijk *officium* in de zin van canon 145 en ontlenen hun bevoegdheid aan de zending door de bisschop. Hun pastoraal handelen heeft een kerkambtelijk karakter. Om verwarring te vermijden gebruiken wij in ons spreken over pastoraal werk(st)ers doorgaans ‘functie’ of ‘taken’.
2. In de *Instructie* staat dat niet-gewijde gelovigen geen benamingen mogen aannemen als ‘pastor’, ‘kapelaan’, ‘coördinator’ of ‘moderator’, of andere benamingen die tot verwarring zouden kunnen leiden van hun rol met die van de priester als herder. Wij zijn ons ervan bewust dat ‘pastor’ in Nederland gebruikt wordt als aanspreekvorm voor priesters en andere werkers in het pastoraat. Dit wijst positief op aanvaarding van de pastoraal werk(st)ers als gezonden in het pastoraat. Wij hechten groot belang aan het vermijden van de genoemde verwarring. Daarom handhaven wij de regel dat de benaming ‘pastor’ voorbehouden blijft aan de priesters. Het bijvoeglijk naamwoord ‘pastoraal’ in combinatie met woorden als ‘werk(st)er’ en ‘assistent’ komt zonder bezwaar de leken toe, die met een zending in het pastoraat werkzaam zijn. Wij dringen aan op helderheid in terminologie vooral in publicaties en formele omschrijvingen van de functie.
3. Het woord ‘coördinator’ heeft in het Nederlands een andere gevoelswaarde. Het wijst op een uitvoerende taak onder verantwoordelijkheid van een deken, pastoor of moderator, niet op een leidinggevende taak. Gebruik van het woord in deze zin in een omschrijving van de functie van een pastoraal werk(st)er is niet tegen de geest van de *Instructie*.

37. In het kerkelijk wetboek (can. 230) wordt het woord *ministerium* ook gebruikt voor lectors en acolieten.

4. Een terugblik op enkele ontwikkelingen

De Nederlandse bisdommen beschikten tot aan de tijd van Vaticanum II (1962-1965) over veel priesters. Bovendien waren veel priesters lid van een orde of congregatie. Ze werkten in Nederland of als missionaris in het buitenland. In ons land waren zij actief in parochies, in het onderwijs, aan universiteiten of seminaries, in katholieke maatschappelijke organisaties, in kerkelijke leiding, enzovoorts. Priesters waren 'voormannen' in een volksdeel dat naar maatschappelijke emancipatie streefde. Zij 'deden' alles, gelovigen waren vooral 'ontvangers'. Mede door het grote aantal bleef er voor anderen maar weinig te doen over. Het priesterschap stond zeer hoog aangeschreven. Voor veel gelovigen was het een eer een priester als familielid te hebben.

Over het algemeen denken wij aan deze veelheid aan priesters terug als een zegen. Het beeld van het priesterlijk dienstwerk en het functioneren van priesters in die tijd zit vaak nog in ons achterhoofd. Het werkt als een meetlat ten opzichte van de ontwikkelingen nadien. De veelheid van priesters – misschien mogen wij wel spreken van een 'priester-overvloed' – bepaalde sterk het parochieel en kerkelijk leven. Wij konden ons een dicht netwerk van parochies en kerkgebouwen veroorloven. De mogelijkheid en de gewoonte om veelvuldig eucharistie te vieren, hingen er mee samen. De aanwezigheid van priesters was kenmerkend in het katholiek onderwijs en verenigingsleven. Onze huidige situatie is grondig veranderd. Als we met de ogen van vandaag terugkijken naar gisteren en eergisteren, zouden wij de vraag kunnen stellen of onze 'priester-overvloed' ook niet nadelige kanten heeft gehad.

Het Tweede Vaticaans Concilie gaf belangrijke impulsen tot vernieuwing van het kerkelijk leven en het dienstwerk van de priesters. Het wees op de gemeenschappelijkheid van priesters en leken, vooraf aan het onderscheid tussen beiden. Het versterkte de betekenis van het bisschopsambt en de band van priesters en diakens met de bisschop. Het herstelde de bediening van diaken. Het bena-

drukte dat in de drievoudige taak van de priester (verkondiging van het Woord, bediening van de sacramenten, leiding van de geloofsgemeenschap) verkondiging de eerste taak is. Het riep op tot actieve deelname aan de liturgie en tot een getuigend christelijk leven. Op basis van de nieuwe uitgangspunten van Vaticanum II kunnen we tot een uitzuivering komen van wat wezenlijk bij de priester hoort en wat door anderen, diakens, pastoraal werk(st)ers en vrijwilliger(st)ers, kan worden gedaan. Wij kunnen dus met minder priesters toe dan vroeger.

De introductie van de pastoraal werker – in eerste instantie ging het alleen om mannen – staat tegen de achtergrond van het toen gangbare priesterbeeld. In het begin hadden veel pastoraal werkers een seminarie-verleden. Enkelens werkten aanvankelijk als priester, moesten de uitoefening van hun priesterschap neerleggen vanwege hun huwelijk en traden als pastoraal werker in dienst van de Kerk.³⁸ De afwijzing van de celibaatsverplichting speelde bij de introductie van de pastoraal werker een belangrijker rol dan het tekort aan priesters. Op de achtergrond speelden ook verschuivingen mee in de beleving van het sacramentele. Seculiere aspecten van het priesterlijk dienstwerk werden naar voren gehaald en kregen nadruk. Velen kregen moeite met de gedachte dat een priester Christus onder ons tegenwoordig stelt.

De invulling van de functie van pastoraal werk(st)er spiegelde zich aanvankelijk aan het priesterschap. Dat is niet verwonderlijk. Wij beschikten niet over een andere professionele kracht in het pastoraat met wie men zich kon identificeren. Nadruk viel op de liturgische taak van de priester, op voorgaan in viering en verkondiging, verder op gemeenschapsvorming en pastorale begeleiding van individuele gelovigen, bijvoorbeeld bij gelegenheid van de doop, een huwelijk, een periode van ernstige ziekte of rouw. In feite heeft deze spiegeling aan het priesterschap nog steeds grote invloed op de invulling van de functie van pastoraal werk(st)er. Aan sommige aspecten van deze invulling moesten we tot teleurstelling van een aantal betrokkenen een halt toeroepen.

38. Deze mogelijkheid stuitte op weerstand. De Bijzondere Synode van de Bisschoppen van Nederland van 1980 besloot in deze de richtlijn te volgen van de Bisschoppensynode van 1971 dat "de priester die de uitoefening van zijn ambt heeft opgegeven rechtvaardig en broederlijk behandeld moet worden; zelfs al zou hij hulp kunnen bieden in de kerkelijke dienst, dan moet hij toch niet worden toegelaten tot priesterlijke bedieningen" (besluit nr. 37).

Toch is het zelfbeeld van de pastoraal werk(st)er aan het veranderen. De meeste jongeren die thans besluiten pastoraal werk(st)er te worden, beleven deze keuze als een eigen roeping en een eigen beroep. Zij willen als gelovigen professioneel in het pastoraat werken. Samenwerking met priesters en diakens is voor hen vanzelfsprekend, en geen factor van openlijke of heimelijke concurrentie. Zo'n verandering kan ertoe leiden dat er een ander beeld van de functie van pastoraal werk(st)er ontstaat, waarin deze niet langer gezien wordt als afgeleid van het priesterschap. Wij menen de eerste tekenen hiervan waar te nemen.

Ten aanzien van de opleiding van leken die in het pastoraat gaan werken, geldt in beginsel dat elke bisschop voor zijn bisdom bepaalt aan welke criteria zij moeten voldoen. In de meeste bisdommen werd de keuze gemaakt voor een theologische en pastorale opleiding op academisch of hoger beroepsniveau. Persoonsvorming, spirituele vorming en de toeleiding tot het werk in een bepaald bisdom zijn onder verantwoordelijkheid van de diocesane leiding gaandeweg tot ontwikkeling gekomen. Onder deze keuzen leeft de overtuiging dat pastoraat in onze Nederlandse cultuur van hoge kwaliteit moet zijn. De realisatie bracht spanningen met zich mee, maar de keuze was en blijft goed en verantwoord.

Over de selectie en opleiding tot pastoraal werk(st)er

Artikel 13 van de *Instructie* gaat over de noodzakelijke selectie en passende vorming van leken die meewerken aan taken van priesters. Het wijst op de plicht van het bevoegd gezag "een gelovige te kiezen die een gezonde leer bezit en een voorbeeldige levenswandel". Als zij geen waardig leven leiden, geen goede naam hebben of hun familiesituatie niet met de moraal van de Kerk in overeenstemming is, kunnen zij niet worden toegelaten tot deze taken. Daarnaast moeten zij een passende vorming ontvangen hebben. Een kandidaat moet een theologische en pastorale opleiding hebben genoten die beantwoordt aan de vereisten die door de diocesane bisschop zijn vastgesteld in overeenstemming met de afspraken binnen de Bisschoppenconferentie. Aldus schreven de aartsbisschop van Utrecht en de bisschoppen van Groningen, Haarlem, Rotterdam en Breda in hun brief van 19 juni 1989. De bisschop van 's-Hertogenbosch sloot zich in zijn brief van 28 juni 1989 daarbij aan. De bisschoppen die pastoraal werk(st)ers in hun bisdom toelaten, hebben met de opleidingen afspraken gemaakt over de opleiding.

- De diocesen Utrecht en Groningen hebben vaste afspraken met de katholieke theologische faculteiten en met het hoger beroepsonderwijs in de katholieke theologie vanuit de Fontys Hogescholen op de locaties Amsterdam en Hengelo.
- Het bisdom Haarlem heeft lopende afspraken met de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht en met het hoger beroepsonderwijs in de katholieke theologie vanuit de Fontys Hogescholen op de locatie Amsterdam.
- Het bisdom Rotterdam heeft vaste afspraken met de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht en de Theologische Faculteit Tilburg en met het hoger beroeps-

onderwijs in de katholieke theologie op de locatie Amsterdam.

– De bisdommen Breda en 's-Hertogenbosch hebben vaste afspraken met de Theologische Faculteit Tilburg. Met het hoger beroepsonderwijs – locatie Tilburg – zijn onderhandelingen gaande.

Het ligt voor de hand dat de bisschoppen in de komende tijd de *Instructie* en deze beleidsnota in hun regulier overleg met de opleidingen ter sprake zullen brengen.

Daarnaast vragen deze diocesen een aanvullende geestelijke vorming en introductie in het bisdom. Zij hebben een aanbod voor deze spirituele vorming en diocesane introductie dat gevolgd kan worden vanaf de laatste jaren van de theologiestudie. In het bisdom 's-Hertogenbosch bestaan vergevorderde plannen voor een aanvullende introductie en vorming, doch daaraan is nog geen uitvoering gegeven. Het bisdom Roermond verzorgt een vierjarige weekendopleiding tot catechist en tot parochie-assistent. Ook het bisdom 's-Hertogenbosch heeft een opleiding tot parochie-assistent. Het bisdom Haarlem heeft plannen voor een gecombineerde diaken- en catechistenopleiding. Een aantal andere bisdommen heeft vastgelegd hoe vrijwilligers zich kunnen kwalificeren voor het ontvangen van een zending of een bijzondere opdracht van een bisschop. Elk bisdom heeft een eigen regeling om te beoordelen of kandidaten geschikt zijn voor de functie van pastoraal werk(st)er. Een beoordeling vindt plaats onder eindverantwoordelijkheid van de bisschop. Vastgesteld moet kunnen worden dat de kandidaat tot een gelovig mens is gevormd en uitgegroeid, leeft volgens het evangelie, trouw aan de leer van de Kerk, liefde heeft tot mensen en zorg voor het samenleven van de mensen in onze wereld, en verbonden is met Jezus Christus en zijn Kerk. De kandidaat moet bereid zijn in verbondenheid met en onder leiding van de bisschop zijn of haar opdracht te vervullen.³⁹

Deze terugblik geeft aanleiding tot enkele vragen en opmerkingen die wij in overweging willen geven. Ze hebben betrekking op de manier waarop het kerkelijk leven en het pastoraat zijn georganiseerd en op de ruimte die priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers hebben voor ieders eigen taak en inbreng.

– In hoeverre houden wij met de benoeming van priesters op zogenoemde eenmansposten het beeld van de priester als 'pastorale generalist' in stand? Past dat bij een concentratie op het eigene van de wijding, die in onze tijd nodig is? Doen wij bovendien niet te kort aan de noodzaak om een diversiteit van competenties ter beschikking te hebben in een parochie, een

ziekenhuis of een ander centrum van kerkelijk leven en pastoraat? Moet de vorming van pastorale teams niet steeds meer onze prioriteit krijgen?

– Ook de noodzaak tot samenvoeging van parochies in overkoepelende verbanden wijst op de noodzaak van teamvorming, goede samenwerking en afspraken.

– Teamvorming kan geen motief zijn voor het overschrijden van de grenzen tussen priesterschap en de functie van pastoraal werk(st)er. Wij weten dat dit soms gebeurt, vooral in het categoriaal pastoraat, waarin geldende arbeidsvoorwaarden, de noodzaak om afspraken tussen teamgenoten te maken en de interconfessionele samenstelling van een team voor complicaties kunnen zorgen.

39. Zie Brief van de bisschoppen van Groningen, Utrecht, Haarlem, Rotterdam en Breda aan de pastoraal werk(st)ers in hun bisdom, 157; Brief van de bisschop van 's-Hertogenbosch aan de pastorale werk(st)ers in zijn bisdom, 163-164.

- In onze brief *In Christus' naam* hebben wij al gesproken over de invloed van de vermindering van het aantal beschikbare priesters op de mogelijkheid om aan de viering van de eucharistie deel te nemen en de andere sacramenten te ontvangen. Wij schreven toen: "Steeds vaker zal het voorkomen dat er in een parochie niet meer dan één eucharistieviering is. Lang niet altijd zal het mogelijk zijn de eucharistie voor een overledene te vieren op de dag zelf van de uitvaart."⁴⁰ Wij beseffen dat deze zinnen ver af kunnen staan van de werkelijkheid op sommige plaatsen. Wij stelden toen ook de vraag of de waarde van de sacramenten voor ons geloofsleven daardoor minder wordt. Het biedt ook een kans tot intenser beleving van de eucharistieviering. Kunnen allerlei momenten van kerkelijk samenkomen – waarin pastoraal werk(st)ers een eigen rol hebben – niet beter worden afgestemd op dit hoogtepunt van onze gemeenschapsvorming?
- Door de ontwikkelingen in de vervulling van de zending van de Kerk worden alle

betrokkenen uitgedaagd. In zekere zin heeft iedereen er 'last' van. Het vraagt van priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers dat zij in de opvatting van hun positie en taak ruimte hebben voor elkaar en voor het feit dat zij op elkaar zijn aangewezen. Aan priesters en diakens kan de vraag gesteld worden of zij in hun opvatting over zichzelf en de vervulling van hun dienstwerk plaats hebben voor de eigen positie en taak van pastoraal werk(st)ers. Aan pastoraal werk(st)ers kan hetzelfde worden gevraagd met betrekking tot priesters en diakens.

In de volgende twee onderdelen van deze beleidsnota willen wij enkele thema's verder uitwerken. Wij vinden ze van belang voor de toekomst. Priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers hebben ermee te maken. Het pastoraat zal zich in de komende jaren concreet afspelen rond deze thema's. Eerst komt de betekenis van het meewerken ter sprake, dan die van spiritualiteit en van professionaliteit.

40. *In Christus' naam*, 31.

5. Meewerken

Een belangrijke term om de verhouding aan te geven tussen priesters en gelovigen die niet gewijd zijn, is 'meewerken'. Wat betekent het ten aanzien van het pastoraat?

In kerkelijke documenten wordt onderscheid gemaakt tussen 'samenwerken' en 'meewerken'. 'Samenwerken' wordt gebruikt in verband met de deelname van gelovigen, gewijd of niet gewijd, aan de zending en de opbouw van de Kerk. 'Meewerken' heeft de voorkeur als het gaat om een inbreng van gelovigen die niet gewijd zijn, in taken van priesters en diakens.

– Samenwerking doet zich voor op beide terreinen waarop de zending van de Kerk betrekking heeft: het geestelijke en het seculiere of 'tijdelijke'. Op geestelijk terrein gaat het in deze zending om evangelisatie en heiliging: het brengen van Christus' boodschap en genade aan de mensen met het oog op het heil. Het terrein van het seculiere of 'tijdelijke' is bij uitstek het terrein waarop leken zich bewegen. Zending op dit terrein betekent: de aardse en historische werkelijkheid met een evangelische geest doordringen en haar vervolmaken. Op het gebied van de evangelisatie en de heiliging "vullen lekenapostolaat en herderlijk ambt elkaar wederkerig aan", aldus Vaticanum II.⁴¹ De Instructie voegt eraan toe: "Hierin hebben de lekenangelovigen, mannen en vrouwen, talloos veel gelegenheden om actief te zijn ..."⁴²

– Over medewerking van leken aan de dienst van de priester spreken kerkelijke documenten zeer voorzichtig. Vaticanum II heeft een belangrijke uitspraak hierover gedaan in het Decreet over het lekenapostolaat. Soms, zo staat daar, vertrouwt de hiërarchie aan leken ook taken toe "die nauw met het herderlijk ambt zijn verbonden". Het noemt dan met name het godsdienstonderwijs, bepaalde liturgische functies en zielzorg. Het merkt ook op dat deze leken bij het verrichten van deze taak "geheel en al onder de hogere kerkelijke leiding" staan.⁴³ Deze concilie-uitspraak werkt door in het kerkelijk recht en in de recente Romeinse *Instructie*. Ook daar valt voorzichtigheid op.

Op de achtergrond van deze voorzichtigheid spelen verschillende vragen en ervaringen:

– Een eerste vraag is welke taken van de priester precies met de wijding samenhangen en dus niet gedaan kunnen worden door lekenangelovigen.

– Een andere vraag betreft hoe men de bijdrage van leken in taken van de priester precies noemt. De *Instructie* vermijdt het woord "deelname" en spreekt over "uitgenodigd worden om mee te helpen",⁴⁴ "bekwaam zijn om door de herders aangenomen te worden"⁴⁵ en "rechtstreekse medewerking aan specifieke taken van de herders".⁴⁶

– Een volgende vraag betreft het motief tot deze medewerking. Gaat het om nut of om noodzaak, om een tijdelijke maatregel ter vervanging of een onmisbare bijdrage van leken?

– Van invloed zijn ook de concrete ervaringen met elkaar. Zijn die positief of negatief? Voelen de betrokkenen zich door elkaar erkend en gewaardeerd, of juist niet erkend en beschouwd als een 'noodzakelijk kwaad'?

Het impliciete of uitdrukkelijke antwoord op deze vragen bepaalt de kleur die priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers toekennen aan het meewerken.

Op een aantal aspecten van het complexe gegeven van het meewerken willen wij hier nader ingaan.

Allereerst op de vraag of het blijvende waarde heeft of een noodoplossing is. Daarna gaan wij in op de mogelijkheden tot meewerken van niet gewijde gelovigen in de verkondiging, de leiding van de geloofsgemeenschap en de bediening van de sacramenten. Daarbij zullen wij voortdurend de *Instructie* voor ogen hebben.

41. *Apostolicam actuositatem*, 6.

42. *Instructie*, 268.

43. *Apostolicam actuositatem*, 24.

44. *Instructie*, 267.

45. *Instructie*, 272, afkomstig uit canon 228, § 1.

46. *Instructie*, 272.

5.1 Aanvulling of noodoplossing?

Pastoraal werk(st)ers hebben, evenals diakens en andere gelovigen die met een zending in de Kerk actief zijn, een eigen functie. De functie van pastoraal werk(st)er is gericht op pastorale, diaconale en catechetische begeleiding van gelovigen. Deze functie kan worden uitgeoefend in een parochie, in een samenwerkingsverband van parochies of een dekenaat, of in het categoriaal pastoraat. Concreet houden pastoraal werk(st)ers zich bezig met pastorale begeleiding van individuele gelovigen, met de opbouw van de geloofsgemeenschap, met de catechetische, pastorale en diaconale vorming en toerusting van gelovigen – met name van vrijwilligers – in verband met hun aandeel in de opbouw en de zending van de Kerk. In het categoriaal pastoraat krijgt dit pastoraat een toespitsing: op de situatie van mensen die verblijven in instellingen voor gezondheidszorg, in inrichtingen van justitie, in het leger, in de wereld van industrie en arbeid, op jeugd en jongeren, studenten, ouderen, religieuzen. Pastoraal werk kan zo een sterk gespecialiseerd karakter krijgen. Ten aanzien van het liturgische vieren en de bediening van sacramenten, voor zover dat een eigen taak van gewijde bedienaren is, heeft de functie van pastoraal werker een toeleidend en meewerkend karakter. Wat dat precies betekent wordt hieronder uitgewerkt.

De functie van pastoraal werk(st)er doet de Kerk goed en is van blijvende waarde voor de kerkelijke gemeenschap. In dit opzicht heeft de functie van pastoraal werk(st)er een complementair karakter ten opzichte van het dienstwerk van priesters en diakens. Goede ervaringen met deze complementariteit doen zich voor in menig pastoraal team. Tussen gewijde bedienaren, pastoraal werk(st)ers en vrijwillig(st)ers kan zich een

geest van samenwerking en gezamenlijke verantwoordelijkheid ontwikkelen, waarin personen, hun gaven en de situatie waarin zij leven, op vruchtbare en aanvullende wijze een gemeenschap als geheel van dienst kunnen zijn. Zo is het een verrijking dat de functie van pastoraal werkster aan vrouwen de mogelijkheid geeft professioneel in dienst van de Kerk te werken. Voorzover pastoraal werkenden gehuwd zijn, en ook als zij een gezin hebben, kan dit van waarde zijn in hun werk. Met inzet van de eigen gaven en waardering voor elkaar kunnen gewijde bedienaren en leken gelovigen elkaar bevestigen in de kracht en de waardigheid van de eigen rol en verantwoordelijkheid.

Op basis van de uitgangspunten die in deze beleidsnota geschetst zijn, willen wij de functie van pastoraal werk(st)er niet louter als noodoplossing voor gebrek aan priesters karakteriseren. Zeker, priestergebrek doet zich bij ons voor. Op voorwaarde dat zij geschikt en bekwaam zijn, kunnen leken gevraagd worden in deze nood te helpen. Hoewel nood de Kerk sterker bewust kan maken van haar roeping en zending en tot hervorming kan stimuleren, is een nood situatie vooralsnog geen normale situatie. In dit opzicht heeft de functie van pastoraal werk(st)er kerkrechtelijk gezien de betekenis van suppletie: tijdelijke vervanging volgens de normen van het recht.

In het kerkelijk recht is duidelijk vastgesteld welke zending of aanstelling rechtens aan leken kan worden toegekend. Een voorbeeld daarvan is de aanstelling van mannelijke leken tot lector of acoliet.⁴⁷ Voorzover pastoraal werk(st)ers taken vervullen, die in beginsel tijdelijk en complementair zijn omdat zij berusten op gebrek aan gewijde bedienaren, kunnen zij met inachtneming van de richtlijnen van de Kerk gezonden of aangesteld worden voor:

– preken in kerken of kapellen, alleen niet als homilie in de eucharistieviering,⁴⁸

47. Vgl. *cc*, can. 230, § 1.

48. Vgl. *cc*, can 766; *Instructie*, art. 2.

- voorgaan in liturgische gebeden,⁴⁹
- toedienen van het doopsel bij gebrek aan bedienaren,⁵⁰
- uitreiken van de heilige Communie,⁵¹
- uitstellen van het heilig Sacrament,⁵²
- huwelijksassistentie krachtens delegatie door de diocesane bisschop, mits na een voorafgaand gunstig oordeel van de Bisschoppenconferentie en verlof van de Heilige Stoel,⁵³
- deelname in de uitoefening van de pastorale zorg over een parochie, mits er een priester is aangesteld die, voorzien van de machten en bevoegdheden van een pastoor, leiding geeft aan de pastorale zorg,⁵⁴
- bediening van het Woord,⁵⁵
- leiden van een uitvaartdienst, als er geen priester of diaken beschikbaar is.⁵⁶

Het karakter van suppletie wordt niet opgeheven, als de vervulling van deze taken in feite een meer permanent karakter heeft. Wanneer er (weer) een priester beschikbaar is, vervalt de suppletie en mogen niet gewijde gelovigen deze taken niet vervullen.

Wanneer leken gelovigen meewerken aan taken op het gebied van de verkondiging, de bediening van de sacramenten of de leiding van een geloofsgemeenschap, welke op grond van hun wijding aan de gewijde bedienaren toekomen, is kerkrechtelijk een zending of instemming van de diocesane bisschop nodig. Pastoraal werk(st)ers ontvangen bij hun aanstelling een nader omschreven zending. Dat geldt ook voor catechisten en parochie-assistenten in die bisdommen die een dergelijke functie kennen. Het is in ons land tot nu toe geen gewoonte een zending of instemming te vragen voor andere medewerkers in een parochie, vaak vrijwilligers. Aan de Bisschoppelijke Commissie Pastoraatsvoorziening zal gevraagd worden de competenties te formuleren waarover parochie-medewerkers moeten beschikken om in de verkondiging, de pastorale zorg over een geloofsgemeenschap of de bediening van de sacramenten mee te werken aan taken van gewijde bedienaren.

In de concrete vormgeving van de functie

van pastoraal werk(st)er of van de rol van vrijwilliger(st)ers doen zich situaties voor die te denken geven.

- Wij erkennen dat er situaties zijn die echt als noodsituaties aangemerkt kunnen worden. In hoeverre echter wordt in andere situaties terecht het argument van de nood gebruikt? Is er werkelijk sprake van een uitzonderlijke noodsituatie? Praten wij onszelf en elkaar dat wellicht aan?⁵⁷ Scheppen wij bewust zogenoemde 'noodsituaties', bijvoorbeeld vanuit een andere visie op het dienstwerk van priesters en de functie van pastoraal werk(st)er? In hoeverre is er werkelijk sprake van meewerken en in hoeverre van vervangen?⁵⁸

- Nogal wat vragen kunnen gesteld worden over de organisatie van de bediening van de sacramenten. Ze betreffen allereerst de bediening van het doopsel. Welke oplossingen worden gezocht, als het niet mogelijk blijkt een priester of een diaken te vinden voor de viering van een doopsel, en pastoraal werk(st)ers in het betreffende bisdom geen bevoegdheid hebben de doop te bedienen? Een gemeenschappelijke doopviering? Een sterkere verbinding tussen de viering van de doop en de viering van de eucharistie, zoals op sommige plaatsen reeds praktijk is?

- Ze betreffen eveneens Woord- en communievieringen. Welke vorm geven wij aan Woord- en communievieringen? Hoe verhouden zij zich in de praktijk tot een eucharistieviering?

- Meewerken veronderstelt dat er voldoende priesters zijn. In onze kerkprovincie is dat een zeer hoge prioriteit. Beschouwen pastoraal werk(st)ers zich ook als medeverantwoordelijk voor roepingen tot het priesterschap en het diaconaat?

- In hoeverre erkennen pastoraal werk(st)ers dat priesters ook een verantwoordelijkheid als priester hebben voor pastoraal werk(st)ers zelf?

49. Vgl. CIC, can. 230, § 3.

50. Vgl. CIC, can. 230, § 3 en 861, § 2.

51. Vgl. CIC, can. 230, § 3.

52. Vgl. CIC, can. 943.

53. Vgl. CIC, can. 1112, § 1.

54. Vgl. CIC, can. 230, § 3; can. 517, § 2; can. 754; vgl. *Instructie*, art. 4, § 1.

55. Vgl. *Instructie*, art. 7, § 1.

56. Vgl. *Instructie*, art. 12.

57. Vgl. *Instructie*, art. 2, § 3.

58. De *Instructie* (268) merkt uitdrukkelijk op dat meewerken en vervangen niet hetzelfde is.

5.2 In de dienst van het Woord

Alle gelovigen zijn tot actieve deelname aan de zending van de Kerk uitgenodigd. Die uitnodiging betreft de verkondiging, de viering van de sacramenten en de opbouw van de geloofsgemeenschap. Vaticanum II spreekt over de deelname aan de verkondiging als deel hebben aan de profetische taak van Christus.⁵⁹ Wij doen dit als wij in woord en daad getuigen van het evangelie, voor leken met name in “de gewone levenssituatie van de wereld”.⁶⁰

De bediening van het Woord Gods is toevertrouwd aan de bisschoppen en behoort tot de eigenheid van het dienstwerk van priesters en diakens. De diocesane bisschop heeft de leiding van de gehele bediening van het Woord Gods.⁶¹ In welk opzicht kunnen leken meewerken in de bediening van het Woord Gods? De *Instructie* behandelt deze vraag in artikel 2 en artikel 3.

Gelovigen kunnen geroepen worden om mee te werken in de bediening van het Woord.⁶² De Codex kent hun met name in het catechetisch onderricht een belangrijke rol toe.⁶³ Lekengelovigen kunnen ook door het bevoegd gezag toegelaten worden om in een kerk of een kapel te preken. Aan die toelating zijn voorwaarden verbonden: “Indien in bepaalde omstandigheden de noodzaak hiertoe aanwezig is of indien dit in bijzondere gevallen nuttig lijkt, volgens de voorschriften van de Bisschoppenconferentie en behoudens can. 767, § 1”,⁶⁴ die gaat over de homilie. De *Instructie* onderstreept de uitzonderlijkheid van dergelijke situaties. Zij wijst daarmee op een juridische uitzonderlijkheid.

Er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarin deze juridische uitzonderingssituatie in feite een permanent karakter heeft. Daar-

over zegt de *Instructie*: “In omstandigheden van een tekort aan gewijde bedienaren in bepaalde streken kunnen zich blijvende en objectieve situaties voordoen die het nodig of nuttig maken te denken aan de toelating van ongewijde gelovigen tot de prediking.” Op grond van deze bepaling zal de verkondiging doorgaans deel blijven uitmaken van de zending die de bisschoppen aan pastoraal werk(st)ers geven. Zij verkondigen het Woord op grond van de zending van de bisschop. Wij hebben in het algemeen goede ervaringen met de prediking door pastoraal werk(st)ers in Woorddiensten, Woord- en communievieringen of bij andere gelegenheden. Deze bepaling maakt het ook mogelijk dat een liturgisch medewerk(st)er van een parochie met instemming van de bisschop preekt. Vooronderstelling blijft echter dat de opdracht tot verkondiging eigen is aan het dienstwerk van priesters en diakens.

De verkondiging in een eucharistieviering vormt een uitzondering: de preek in de zin van een homilie is voorbehouden aan bisschoppen, priesters en diakens. De homilie is een uitmuntende vorm van prediking, zegt de *Instructie* in artikel 3, “waarin de geloofsmysterieën en de richtlijnen van het christelijk leven in de loop van het kerkelijk jaar vanuit de gewijde tekst worden uiteengezet”.⁶⁵ Dat alleen gewijde bedienaren een homilie mogen houden, heeft te maken met de eenheid van Woord en sacrament in de viering van de eucharistie. In die viering worden wij gesterkt met Gods Woord en met het Lichaam en Bloed van Christus. De beide delen van de eucharistieviering, “de liturgie van het woord en de eucharistische liturgie, zijn zo nauw met elkaar verbonden, dat zij één daad van eredienst uitmaken”.⁶⁶ Hun bediening kan niet van elkaar losgemaakt worden. Het houden van een homilie is daarom voorbehouden aan een priester of diaken. Deze bepaling heeft niets te maken

59. Vgl. *Lumen gentium*, 12.

60. *Lumen gentium*, 35.

61. Vgl. CIC, can. 756, § 2.

62. Vgl. CIC, can. 759.

63. Vgl. CIC, can. 774; 776.

64. CIC, can. 766.

65. *Sacrosanctum Concilium*, 52; vgl. CIC, can. 767, § 1.

66. *Sacrosanctum Concilium*, 56.

De homilie in een eucharistieviering

Mag een niet gewijde gelovige een homilie houden in de viering van een eucharistie? Nee, aldus de *Instructie* in artikel 3 en wel vanwege de eenheid van de bediening van het Woord en de bediening van het sacrament. Maar zijn daarop dan geen uitzonderingen mogelijk?

1. Soms wordt het priestertekort aangegrepen om deze richtlijn te doorbreken: "Dan kunnen de gelovigen alvast wennen." Soms wordt de functie van pastoraal werk(st)er of de bijdrage van een vrijwillig(st)er op één lijn gezet met het dienstwerk van de priester of diaken: "Vandaag aan de beurt." Dergelijke argumenten respecteren onvoldoende de eenheid in de bediening van Woord en sacrament.
2. Overbelasting van de beschikbare priester wordt ook als argument genoemd. Wij erkennen dat overbelasting kan voorkomen. Wij hebben geen patentantwoord op dit vraagstuk, ervan uitgaand dat er werkelijk van overbelasting sprake is. Een oplossing moet eerder gezocht worden in de richting van een verantwoorde prioriteitenstelling in het pastoraat en in een grotere solidariteit tussen parochies en onder priesters.
3. Er zijn situaties waarin een priester of diaken in een eucharistieviering geen homilie kan houden. Het is gepast dat de verkondiging dan wordt verzorgd door een leken-gelovige met een zending van de bisschop. Wij vragen in dat geval de eenheid tussen bediening van het Woord en bediening van het sacrament in de vormgeving van de liturgie zichtbaar te houden en te respecteren dat daarom de homilie voorbehouden is aan een priester of diaken.

met bescherming van een privilege van gewijde bedienaren. De eenheid van Woord en sacrament is een fundamenteel gegeven en wordt alom betuigd in de traditie, ook in de kerken van de Reformatie. Wij kunnen daarop geen uitzondering maken.⁶⁷ Daarom wordt het evangelie gelezen en de homilie gehouden door een priester of een diaken.

5.3 In de dienst van de leiding

De *Instructie* behandelt in de artikelen 4 en 5 de vraag in hoeverre leken-gelovigen kunnen meewerken in de pastorale zorg over een geloofsgemeenschap. Wij beperken ons hier tot de parochie. De leiding van een parochie komt rechtens toe aan de pastoor. In Nederland doet zich steeds vaker de situatie voor dat priesters pastoor zijn voor

meer dan één parochie, al dan niet bijgegaan door een of meer pastorale teams. Op steeds meer plaatsen wordt een bijzondere inspanning en inventiviteit gevraagd van de betrokkenen, opdat de priester in zijn sacramentele en leidende functie in de verschillende parochies zichtbaar blijft.

Een parochie kan niet zonder priester. Het kerkrecht voorziet in canon 517 § 2 wel in de mogelijkheid van een parochie *zonder daar residerende pastoor*. In verschillende bisdommen in Nederland wordt deze canon reeds toegepast. Volgens deze canon wordt deelname aan de uitoefening van de pastorale zorg toevertrouwd aan een diaken of een pastoraal werk(st)er (of aan anderen). Daarnaast moet altijd een priester aangesteld worden "die, voorzien van de machten

67. Vgl. *Die Feier der Eucharistie*, 100-101.

en bevoegdheden van een pastoor, leiding geeft aan de pastorale zorg".⁶⁸ De *Instructie* vraagt canon 517 § 2 niet te gemakkelijk toe te passen. Wij blijven de toepassing vooralsnog dan ook als uitzondering beschouwen. Er doen zich in sommige bisdommen situaties voor die toepassing van deze canon rechtvaardigen. Die situaties zijn steeds apart te beoordelen.

In zulke gevallen moet gezocht worden naar een zinvolle verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen de pastoraal werk(st)er, de eindverantwoordelijke priester en eventuele andere betrokkenen. Een pastoraal werk(st)er of diaken kan de 'eerst-aanspreekbare' in het parochiepastoraat zijn. De functies van 'eerst-aanspreekbare' en 'eindverantwoordelijke' vullen elkaar aan. De tekst van de *Instructie* op dit punt is voor ons een aansporing om de taak en de plaats van de eindverantwoordelijke priester als hoofd en herder in de plaatselijke geloofsgemeenschap tot hun recht te laten komen.⁶⁹

In bepaling 4 van de *Instructie* staan enkele opmerkingen over het blijven functioneren van priesters na het bereiken van de leeftijd van 75 jaar. Deze opmerkingen zijn te verstaan vanuit het sacramenteel karakter van het priesterschap. Dat is immers niet gebonden aan leeftijd. Er wordt geen recht gedaan aan de intentie van de opmerkingen, wanneer ze uitsluitend tegen de achtergrond van het Nederlandse arbeidsrecht worden gelezen. Ze beogen niet dat priesters op hoge leeftijd kost wat kost blijven functioneren. De *Instructie* vraagt om prudentie bij het verlenen van ontslag in situaties van priestertekort. Wij waarderen het zeer, wanneer priesters op hoge leeftijd zich beschikbaar blijven stellen. Veel bisdommen hebben goede ervaringen met overleg over een zinvolle invulling van het dienstwerk van bejaarde priesters voor een bepaalde periode.

68. Het *Algemeen reglement voor het bestuur van een parochie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland* (Regelingen van het R.-K. Kerkgenootschap in Nederland nr. 3) spreekt over een "eindverantwoordelijke priester" voor het bestuur van een parochie.

69. De open formulering van zijn taken in canon 517, § 2 beoogt overbelasting te voorkomen.

5.4 In de dienst van de heiliging

De liturgie en met name de bediening van de sacramenten zijn een gevoelig gebied van het kerkelijke leven. Hier wordt het geloof van de Kerk het sterkst tot uitdrukking gebracht. Dit vraagt een bijzondere zorgvuldigheid en sensibeleit van priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers. Respect voor ieders rol en nauwkeurigheid in de naleving van regels zijn hier van belang om de sacramenten te bewaren als wat zij zijn: gaven van Christus aan de gemeenschap van de Kerk. De *Instructie* behandelt in de artikelen 6 tot 12 dit meewerken in de bediening van de sacramenten.

Grensoverschrijdingen in de sacramentenbediening bewijzen de gemeenschap van de Kerk geen dienst en moeten voorkomen worden. Zo herinnert de *Instructie* in artikel 6 eraan dat het kerkelijk recht niet toestaat dat niet-gewijden woorden uitspreken of gebaren stellen die aan de celebrant zijn voorbehouden, of liturgische kleding dragen die bij een priester of diaken hoort. Wij onderschrijven dit.

De bijdrage van pastoraal werk(st)ers (en anderen) in het pastoraat voor zieken is zonder meer kostbaar. Een moeilijke situatie kan zich voordoen, wanneer gevraagd wordt om het *sacrament van de zieken* en er geen priester bereikbaar is. De bediening van dit sacrament is voorbehouden aan de priester. Dat houdt verband met de intrinsieke koppeling van de ziekenzalving en de sacramentele vergeving. De bediening door de priester onderstreept bovendien dat het sacrament van de zieken, zoals elk sacrament, in de vierende geloofsgemeenschap te situeren is en van daaruit wordt bediend. Het is wezenlijk anders dan een goed pastoraal contact, hoe waardevol dat ook is. Het moet mogelijk blijven om het sacrament van de zieken te vieren met de gelovigen die hierom vragen. Aan de betrokken pastoraal

Rituelen in verband met ziekte en sterven

Een ritueel kan een krachtige uitingsvorm in pastorale begeleiding van zieken zijn. Mogen pastoraal werk(st)ers zulke rituelen gebruiken? De *Instructie* behandelt deze vraag in artikel 9 vanuit het perspectief van de toediening van de sacramentaliën. Dat mag inderdaad, op voorwaarde dat twee zaken duidelijk zijn. De handeling mag er niet toe leiden dat er een sacrament in wordt gezien. En: “In geen geval kunnen zij die geen priester zijn zalvingen verrichten, niet met olie die voor de ziekenzalving is gezegend, noch met olie die niet gezegend is.” Deze voorwaarden beogen een duidelijk onderscheid tussen een ritueel en het sacrament van de zieken, zowel naar vorm als materie, om te vermijden dat een sacrament wordt voorgewend.⁷⁰

werk(st)ers, diakens en priesters vragen wij daarom zich samen ervoor in te zetten dat de bediening van dit sacrament daadwerkelijk kan plaatsvinden.

Overall in ons land worden *Woord- en communievieringen* gehouden. Er is van een sterk gegroeide praktijk sprake. Zij bieden de gelovigen een gelegenheid samen te

komen, de zondag te vieren en de heilige communie te ontvangen, als er geen eucharistieviering plaatsvindt. Soms vinden Woord- en communievieringen ook bij andere gelegenheden plaats. In een Woord- en communieviering gaat een diaken, een pastoraal werk(st)er of een andere niet-gewijde gelovige voor, mits daartoe

Woord- en communievieringen

Er worden verschillende vragen gesteld over Woord- en communievieringen. Die vragen hebben betrekking op hun vorm, met name in verhouding tot een viering van de eucharistie en tot vieringen waarin niet de heilige communie wordt uitgereikt. Die vragen hebben betrekking op het tijdstip waarop Woord- en communievieringen in het weekend plaatsvinden, en op degenen die erin mogen voorgaan.

De *Instructie* gaat in artikel 7 in op de zondagsviering als de priester afwezig is, en in artikel 8 op de buitengewone bedienaar van de communie. De *Instructie* erkent deze zondagsvieringen zonder priester als een waardevolle dienst, maar houdt eraan vast dat “aan de zondagsplicht alleen voldaan wordt door deel te nemen aan de H. Mis”. De praktijk van Woord- en communievieringen vraagt om een genuanceerde benadering. Zij bieden enerzijds de mogelijkheid de Heer op sacramentele wijze te ontmoeten en de gemeenschap met Hem en elkaar te vieren. Anderzijds zijn er argumenten die pleiten voor meer terughoudendheid met dergelijke vieringen.

1. Een Woord- en communieviering is geen eucharistieviering. Een Woord- en

70. Zie Nationale Raad voor Liturgie, *Bidden met sterven*, Zeist 1993.

communieviering verwijst naar een eucharistieviering die eerder of elders gevierd is. Daarom wordt in de *Instructie* en in het *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester* van de Congregatie voor de Eredienst⁷¹, dat eraan ten grondslag ligt, de Woord- en communieviering gezien als een vorm van het uitreiken van de communie buiten de eucharistie. Het is nodig het verschil en de band tussen beide duidelijk aan te geven. Men kan het verband met de eucharistieviering in een Woord- en communieviering op verschillende momenten aangeven, bijvoorbeeld bij de plaatsing van het Lichaam van Christus op het altaar, in een openingswoord of in een gebed. In de volgorde van de onderdelen van een Woord- en communieviering en in de (eventuele) liturgische kleding van een niet-gewijde voorgang(st)er, dient duidelijk te zijn dat het niet om een viering van de eucharistie gaat. Voor de vormgeving van Woord- en communievieringen kan de pastoraal-liturgische handreiking van de Nationale Raad voor Liturgie, *Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen, communievieringen*, goede diensten verlenen.⁷² Het is niet toegestaan de eucharistische gave van de geconsacreerde wijn in een Woord- en communieviering te gebruiken. Deze vorm van bewaren van het Bloed van Christus is in de traditie niet aanvaard en dient achterwege te blijven.⁷³

2. Er is een bezonnen terughoudendheid nodig ten aanzien van de vraag of steeds een Woord- én communieviering gehouden moet worden. De Kerk kent een grote rijkdom aan andere mogelijke vormen van liturgisch samenkomen. Men kan denken aan het kerkelijk morgen- of avondgebed of aan Woord- en/of gebedsvieringen.

3. Wanneer mag er een Woord- en communieviering plaatsvinden?

– Het *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester* geeft de mogelijkheid om een Woord- en communieviering te houden, indien in een bepaalde kerk in het weekend werkelijk geen eucharistie gevierd kan worden.⁷⁴ Het tekent daarbij aan dat “een dergelijke samenkomst nooit op zondag kan plaatsvinden op plaatsen waar op dezelfde dag de eucharistie gevierd is of zal worden, de voorafgaande avond daarbij inbegrepen, zelfs als het in een andere taal gebeurt” en dat “het niet gepast is op dezelfde dag een dergelijke samenkomst te herhalen”.⁷⁵

– In een Woord- en communieviering wordt voorgegaan door een diaken, een pastoraal werk(st)er of een liturgisch medewerk(st)er met een zending van de bisschop.

– Indien ook deze diaken, pastoraal werk(st)er of liturgische medewerk(st)er niet beschikbaar zijn, kan een Woord- en/of gebedsviering worden gehouden door leden van een liturgische werkgroep.

4. Als er voor een viering op een weekday geen priester beschikbaar is, zal een Woord- en/of gebedsviering de normale vorm zijn, óók bij een avondwake, uitvaart of de viering van een huwelijksjubileum.

5. Als het om oecumenische vieringen gaat, onderstrepen wij dat de Kerk het gezamenlijk bidden van christenen aanbeveelt en bevordert.⁷⁶ De Kerk kent geen oecumenische eucharistieviering of avondmaalsviering, evenmin oecumenische Woord- en communievieringen.

6. Het komt aan de individuele bisschop toe om met het oog op specifieke pastorale situaties in zijn bisdom deze richtlijnen in concreet beleid te vertalen.

71. Congregatie voor de Eredienst, *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester*, in: *Kerkelijke documentatie* (1989)6.

72. Zeist 1999 (nieuwe druk van de uitgave van 1986). Hierin staat ook een algemene inleiding over de verschillende liturgische vieringen.

73. Zie *De ontmoeting met Jezus, de Heer: houdingen en gebaren bij het vieren en het omgaan met de eucharistie* (Pastoraal liturgische handreikingen, nr. 7), Nationale Raad voor Liturgie, Zeist 1997, 15–16.

74. Vgl. *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester*, 20.

75. A.w, 21.

76. Vgl. Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, *Oecumenisch Directorium: richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging*, in: *Kerkelijke documentatie* (1993)7.

bevoegd. Pastoraal werk(st)ers hebben doorgaans met hun zending de bevoegdheid gekregen in dergelijke vieringen voor te gaan.

Assistentie bij huwelijksluitingen, waarover artikel 10 van de *Instructie* gaat, is in het kerkrecht voorbehouden aan priesters en diakens. Indien de assisterende bij een huwelijksluiting niet een bevoegd priester of diaken is, is het huwelijk ongeldig. In sommige bisdommen doen zich situaties voor waarin delegatie van leken gelovigen om namens de Kerk assisterende bij een huwelijk te zijn, serieus wordt overwogen. De diocesane bisschop kan deze delegatie slechts verlenen na een voorafgaand gunstig oordeel van de Bisschoppenconferentie en na verloop van de Heilige Stoel.⁷⁷

De bediening van het *doopsel* hoort bij het dienstwerk van priester en diaken. Er zijn in verschillende bisdommen pastoraal werk(st)ers die bij hun aanstelling een verloop tot dopen hebben ontvangen in geval van afwezigheid van een priester of diaken in

een bepaalde regio.⁷⁸ In andere bisdommen wordt dit verloop alleen ad hoc verleend. In deze gevallen heeft de pastoraal werk(st)er het verloop van de bisschop met het oog op een welomschreven nood. Bediening van de doop behoort niet intrinsiek tot de functie van pastoraal werk(st)er. Wij zullen daarom in het geven van verloop tot dopen de aansporing van de *Instructie* in artikel 11 ter harte nemen deze mogelijkheid niet te ruim te interpreteren en te vermijden dat de bevoegdheid habitueel wordt verleend.

Deze terughoudendheid is te verstaan tegen de achtergrond van de sacramentaliteit. Sacramenteel vieren hoort thuis in het midden van de geloofsgemeenschap en haar contact met Christus. De gewijde bedienaar vertegenwoordigt Christus als Hoofd en Herder. Daarom kan de gewijde bedienaar in principe niet ontbreken in een sacramentele viering van de gemeenschap. Wanneer wij terughoudend zijn in het geven van doopverloop, is dat niet omdat een pastoraal werk(st)er de doop minder op waardige wijze zou bedienen dan een priester of diaken. Onze terughoudendheid heeft te maken met de sacramentele orde van de Kerk en de eigen betekenis van het dienstwerk van priesters en diakens.

77. Het bisdom Groningen heeft het verloop aangevraagd ad hoc een pastoraal werk(st)er voor assistentie bij een huwelijk te mogen delegeren. Een antwoord is nog niet ontvangen.

78. De *Instructie* noemt in artikel 12 motieven van verhuizing die beslist te licht zijn: buitengewoon veel werk van de gewone bedienaar, het feit dat hij woont buiten de parochie, ongeschiktheid op de dag die de familie heeft gepland.

6. Spiritueel en professioneel

Voor priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers is onze tijd een uitdagende tijd. Een geloofwaardige uitoefening van hun dienst zal spiritueel en professioneel moeten geschieden. Spiritualiteit en professionaliteit zijn kwaliteiten, die elkaar oproepen. Onze tijd heeft behoefte aan beide.

6.1 Spiritualiteit

Naar onze overtuiging groeit onder priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers het inzicht hoe belangrijk spiritualiteit voor hen is. Met opzet schrijven wij "voor hen". De betekenis van spiritualiteit reikt verder dan hun werk. Zij raakt in de eerste plaats hun persoon en hun leven. Het verheugt ons dat veel werkers in het pastoraat dit thema belangrijk vinden. Voor velen is het regelmatig een onderwerp van gesprek en bezinning, persoonlijk en met elkaar. Zij zoeken en vinden concrete vormen van spiritualiteit in het ritme van leven en werken. Wij constateren hier ook een nood "die soms schrijnend kan blijken, ook bij ambtsdragers of pastorale krachten, in situaties, waarin zij de steun van de uitoefening van hun functie ontberen".⁷⁹ Voor ons als bisschoppen is dit laatste beslist een punt van zorg en aandacht.

In christelijke zin heeft spiritualiteit te maken met de inwerking van Gods Geest in ons hoofd, ons hart en onze handen. Van ons wordt gevraagd open te gaan voor de Geest en te "horen wat de Geest tot de gemeenten zegt".⁸⁰ Eenmaal op dit spoor, raken wij geïnspireerd en worden wij actief en steeds meer ontvankelijk. Onze persoon en onze talenten ontplooiën zich als een instrument in dienst van de Geest. Zo wordt spiritualiteit een levenswijze en een levens-

weg. Onze relatie tot God in Christus, tot elkaar en onszelf, tot de werkelijkheid en wat wij meemaken, wordt in spiritualiteit gelovig doorleefd en verrijkt.⁸¹ Spiritualiteit vraagt om oefening, niet alleen in reflectie op het geloofsleven en de beelden en praktijken waarin het vorm krijgt, maar meer nog als praktijk zelf, waarin wij ons voortdurend openen voor Gods Geest in al wat de Eeuwige Zorgende ons te vermoeden en te verstaan geeft.

Spiritualiteit is derhalve te situeren binnen de totale attitude van al wie in het pastoraat werkzaam is. Zij heeft een overkoepelende betekenis voor het leven en het werk. Wij zijn ervan overtuigd dat aandacht en zorg voor spiritualiteit een vereiste is voor ieder die een dienst vervult in en vanuit de Kerk, als priester, diaken, pastoraal werk(st)er of vrijwilliger. Voorzover spiritualiteit van belang is voor hun werk, maakt zij deel uit van hun professionaliteit. In het volgende willen wij enkele elementen aandragen die voor bezinning op en inoefening van spiritualiteit belangrijk zijn.

6.1.1 Roeping

Er begint een nieuw klimaat te ontstaan in het spreken en denken over roeping. In dit klimaat wordt gewezen op de fundamentele betekenis van roeping voor elke mens. Dit betekent dat de nadere invulling van ons leven niet alleen een kwestie is van een toevallige samenloop van omstandigheden, noch van een louter rationele afweging van argumenten, maar ook van een gelovig gesprek met de Bron van ons leven zelf. De keuze van een levenswijze (huwen of niet huwen, in gemeenschap leven of niet), de keuze van een levenspartner, de keuze van een levenstaak, de inzet van onze energie en tijd: wie in God gelooft, zal ze ook vanuit de vraag wat God met hem of haar voor-

79. *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland anno 1998*, nr. 3.1.3. In de besluiten van de Bijzondere Synode van de Bisschoppen van Nederland constateerden wij in de paragraaf over de priesters een positieve ontwikkeling op het terrein van de spiritualiteit. De priesters, zo staat daar, "spreken veelvuldiger en met groter openheid over hun geestelijk leven dan vroeger". Ook hun inzet om zich professioneel te bewamen met het oog op specifieke taken, is vermeld. Er is ook zorg. "Toch wordt het geestelijk leven van de priesters bedreigd door de secularisatie van de samenleving, door overbelasting, en soms ook door een al te 'functionele' opvatting van hun ambt" (besluit 19). In het recente Ad Limina-rapport is deze laatste zorg verbreed tot pastoraal werk(st)ers, en genuanceerd, voorzover niet de opvatting van het ambt, maar een te grote scheiding tussen functie en leven als kern van de problematiek wordt gezien.

80. Apk 2,7.11.17; 3,13.22.

81. *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland anno 1998*, 3.1.3.

heeft in overweging nemen, vanuit de vraag waartoe men geroepen is. En waarom zou een roeping tot priesterschap, religieus leven, diaconaat of de functie van pastoraal werk(st)er niet in onze overwegingen betrokken worden?

– Roeping vraagt om verheldering en inspiratie. Allerlei motieven kunnen ons bewegen. Ze veranderen van kleur en inschatting, naargelang het zicht op de loop van ons leven zich ontvouwt. De ontmoeting met een inspirerende, wijze man of vrouw kan helpen om te onderscheiden waartoe we geroepen zijn.⁸²

– Aan de kerkelijke erkenning van een roeping gaat een toetsing vooraf. Onder eindverantwoordelijkheid van de diocesane bisschop wordt een oordeel gevormd over de vraag of iemand geschikt is voor priesterschap, diaconaat of pastoraal werk. Bij de toetsing van een roeping tot permanent (gehuwd) diaken speelt de instemming van de echtgenote en andere gezinsleden een rol. Bij de toetsing van de roeping van een pastoraal werk(st)er is dat meestal ook het geval, als dat gezien de leefsituatie inderdaad een factor is. De Kerk verlangt dat hun levenswandel in overeenstemming is met hun functie.

– Eenmaal verhelderd en erkend, vraagt een roeping trouw en bevestiging. Is dit niet een wederzijdse dienst die priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers aan elkaar kunnen geven?

6.1.2 Gebed en begeleiding

Gebed, stilte, meditatie, bezinning, retraite zouden in een of andere vorm deel moeten uitmaken van het leven van priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers. Zij wijzen op een bewuste vormgeving van het leven in verbondenheid met God, Die naar ons op zoek is en Die wij zoeken. Voor Jezus vormde de stille innerlijke afstemming op Zijn

Vader de kern en de kracht van zijn leven en optreden. Geldt dat ook niet voor ieder die werkt in het perspectief van Christus' zending? Priesters en diakens, die het op zich genomen hebben het getijdengebed te bidden, beleven dat als meer dan een plicht die de Kerk van hen vraagt. Er zijn pastoraal werk(st)ers die bewust gestalte geven aan gebed, bezinning of meditatie in hun leven en werken. Soms zoeken of hebben zij als religieus of als leek aansluiting bij een orde, congregatie of nieuwe kerkelijke beweging.

– Wij willen aanmoedigen van tijd tot tijd een balans op te maken over dit meer contemplatieve aspect van spiritualiteit.

– Voor priesters en diakens is het min of meer vanzelfsprekend dat zij geestelijke leiding of begeleiding vragen van een inspirerende man of vrouw. Sommige bisdommen raden ook pastoraal werk(st)ers aan een geestelijk leid(st)er of begeleid(st)er te zoeken.

6.1.3 Leven vanuit de sacramenten

De Kerk viert in de sacramenten dat Christus in haar midden is. "In de liturgie van de kerk maakt Christus op de eerste plaats zijn paasmysterie kenbaar en verwezenlijkt Hij het."⁸³ Zo is Christus in de liturgie voor altijd bij Zijn Kerk. "Persoonlijk is Hij aanwezig in het eucharistisch offer, zowel in de persoon van de bedienaar ... als heel bijzonder onder de eucharistische gedaanten. Persoonlijk is Hij aanwezig door de kracht van de sacramenten, zodat, wanneer iemand doopt, Christus zelf doopt. Persoonlijk is Hij aanwezig in zijn woord, want Hij spreekt zelf, wanneer de heilige Schrift in de kerk gelezen wordt. Persoonlijk is Hij tenslotte aanwezig, wanneer de kerk bidt en psalmen zingt, Hijzelf die beloofd heeft: 'Want waar er twee of drie in mijn naam bijeen zijn, daar ben Ik in hun midden.'⁸⁴

82. Congregatie voor de katholieke Opvoeding, voor de Oosterse kerken, voor de Instituten van Godgewijd Leven en Sociëteiten van het Apostolisch Leven, *Nieuwe roepingen voor een nieuw Europa: slot-document van het Europees Congres over de roepingen tot het priesterschap en het godgewijd leven in Europa, Rome, 5-10 mei 1997*, in: *Kerkelijke documentatie* (1999)1.

83. *Katechismus van de katholieke kerk*, nr. 1085.

84. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie, *Sacrosanctum Concilium*, 7.

Juist omwille van de ontmoeting met Christus heeft het leven vanuit de sacramenten eminente betekenis voor het spirituele leven van de Kerk en van iedere gelovige.

– Hoewel doopsel en vormsel het fundament zijn van het christelijk leven en de basis vormen van elke zending, blijkt de beleving van die sacramenten geen grote rol te spelen. Moeten wij bij elkaar niet sterker in herinnering roepen wat het betekent gedoopt en gevormd te zijn?

– Wat betekent het leven vanuit de sacramenten voor pastoraal werk(st)ers en voor priesters en diakens, als zij niet ‘in functie’ zijn? Dat geldt met name voor het vieren van de eucharistie en van het sacrament van boete en verzoening.

6.1.4 *Verbondenheid met de Kerk*

Priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers hebben, elk op eigen wijze, een band met de geloofsgemeenschap. Die verbondenheid is allereerst een wederkerige betrokkenheid bij velen in de concrete werkkring van een parochie of instelling. De band met de Kerk strekt zich tegelijkertijd verder uit: naar een bisdom, naar de Kerk in andere landen en naar de universele Kerk. Die betrokkenheid strekt zich ook uit naar de kerkgemeenschap door de eeuwen heen. Zo dragen en bevestigen wij elkaar in het geloof en het pastoraat.

Priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers mogen zich gedragen weten door velen die hen zijn voorgedaan in een opdracht in de Kerk. Al in het Nieuwe Testament zien wij het belang van de ‘werkers in de Kerk’. “Wij verzoeken u, broeders en zusters, om hen te erkennen die onder u arbeiden, die u leiden in de Heer en u terechtwijzen, en om hun vanwege hun werk meer dan gewone liefde waardig te keuren.”⁸⁵ “U weet dat Stefanus en zijn gezin de eerste bekeerlingen van Achaje zijn en dat zij altijd klaar staan voor de heiligen. Aanvaard dan ook van uw kant de leiding van zulke mensen en van allen die hun werk en moeite delen.”⁸⁶

De bisschoppelijke zending van pastoraal

werk(st)ers bevestigt de verbondenheid met de Kerk. Die zending is meer dan een formaliteit. Zij bevestigt een roeping en erkent genadegaven, waarin pastoraal werk heilsbetekenis krijgt. Thomas van Aquino maakt een onderscheid tussen de genade waarmee wij gerechtvaardigd worden – zij plaatst ons in het heil van Godswege – en de genadegaven waarmee wij toegerust worden om elkaar tot God te brengen. Pastoraat is een hulp aan elkaar op ieders weg naar God.

Er is een band van collegialiteit tussen degenen die hetzelfde dienstwerk of dezelfde opdracht hebben. Bij de priesterwijding komt dit tot uiting wanneer priesters een nieuwe priester onder handoplegging en gebed verwelkomen bij de liturgische opname in hun college. Daarnaast vragen zowel de kerkelijke *communio* als een professionele werkhouding om goede samenwerking en open communicatie met elkaar.

In onze tijd waaiert de subjectieve beleving van de Kerk uit tussen positief en negatief, ongeacht of die beleving het institutionele of gemeenschapskarakter van de Kerk betreft. Op sommigen heeft zij grote aantrekkingskracht, anderen staat zij eerder tegen. Allerlei motieven kunnen in deze kerkbeleving een rol spelen. Ze kunnen te maken hebben met de Kerk, met haar geloofwaardigheid of imago, met hoe zij zich voordoet en overkomt. Ze kunnen te maken hebben met factoren in ons: gevoeligheden, angsten, negatieve ervaringen. Priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers zijn óók kinderen van hun tijd. Ook hún beleving van de Kerk kan uitwaaiëren tussen positief en negatief. De toonzetting van die innerlijke beleving werkt door in de persoon, het werk en de contacten met anderen.

– Dit roept serieuze vragen op. Als iemand een negatieve beleving van de Kerk als een blijvende last op de schouders draagt, is het niet verantwoord in een kerkelijk verband te werken, alleen al omdat het niet verantwoord is de mensen met wie men in de uitoefening van een pastoraal beroep in contact komt te trekken in de uitstraling van een negatieve kerkbeleving.

85. 1Tes 5,12-13.

86. 1Kor 16,15-16.

Spiritualiteit en verbondenheid met de Kerk

Onder pastoraal werk(st)ers leeft een oprecht verlangen naar ontwikkeling van een eigen spiritualiteit. Als bisschoppen waarden wij dit zeer. Wij willen naar vermogen de ontwikkeling van hun spiritualiteit een stimulans geven.

Spiritualiteit gedijt in vrijheid. In het huidige maatschappelijke en kerkelijke klimaat is het niet uitgesloten dat de beleving van de sacramenten en van de kerkgemeenschap marginale betekenis heeft. Als dat het geval is, worden waardevolle elementen uit ons geloof en onze traditie onderbelicht.

1. Daarom vinden wij het belangrijk dat de sacramenten positieve betekenis hebben in de spiritualiteit van pastoraal werk(st)ers. Wij zijn van mening dat zij van binnen-uit de betekenis van de sacramenten moeten kennen. Wij verwachten uiteraard dat zij met regelmaat de eucharistie vieren, zeker op de zondag. Wij vragen hen bij het aannemen van werkzaamheden daarmee rekening te houden. Het is niet goed, wanneer zij vervreemd raken van de viering van de eucharistie en zo van het centrum van kerkelijk leven. Wij vragen van hen ook zich open te stellen voor het sacrament van boete en verzoening, bijvoorbeeld rond Pasen.⁸⁷ De beleving van de sacramenten is ook van belang voor hun pastoraal werk, omdat zij gelovigen heenleiden naar de bemiddeling van Gods liefde en genade, die met name in de sacramenten plaatsvindt.

2. Daarom vinden wij het ook belangrijk dat de Kerk in de spiritualiteit van pastoraal werk(st)ers een positieve betekenis heeft. Kritiek op aspecten van het kerkelijk leven kan een vorm van liefde voor de gemeenschap zijn en samengaan met bevestiging van die gemeenschap. Maar het is uiteindelijk niet toelaatbaar, als in beroepsmatige activiteiten vanuit en namens de Kerk een negatieve beleving van de Kerk op anderen wordt overgedragen.

6.2 Professionaliteit

In ons land spreken wij meestal over pastoraal werk(st)ers. De documenten van de Kerk hebben het consequent over "lekenge-lovigen" die meewerken aan het dienstwerk van de priesters. Het verschil in taalgebruik laat zien dat er vanuit twee verschillende kanten, die overigens theologisch verschillend gewicht hebben, naar een zelfde figuur gekeken wordt.

In de documenten vormt de kerkelijke status het uitgangspunt. Die status is bepaald door de sacramenten. Wie gedoopt of gevormd is,

heeft een andere status dan wie bovendien het sacrament van de wijding heeft ontvangen. In de benadering die in ons land gangbaar is, vormt de functie het uitgangspunt. Er wordt gekeken vanuit de werkzaamheden van de pastoraal werk(st)er. Beide benaderingen getuigen van een andere belevingswereld. De eerste heeft eerder een theologisch, de tweede eerder een sociologisch karakter. Ze brengen een verschillende waardering met zich mee van wat men benadrukt en belangrijk vindt. Het verschil van beide belevingswerelden kan tot spanningen leiden.

87. Vgl. *God die op ons wacht: herderlijk schrijven over God de Vader*, Utrecht 1999, 16: "Wij zijn ervan overtuigd dat de kerk pas een bloeiende gemeenschap kan zijn als zij erin slaagt de sacramentele vormgeving van boete en verzoening weer tot een wezenlijk element van het kerkelijk leven te maken. Het is een uitdaging voor ons als bisschoppen, en voor de hele kerkelijke gemeenschap daartoe wegen te vinden."

De benadering vanuit de sacramenten is geworteld in de oudste traditie van de Kerk. De aard van onze heilsontmoeting met God in Jezus Christus is bepalend. Die heilsontmoeting is anders bij het ontvangen van het doopsel en het vormsel dan bij het ontvangen van een wijding. Een eerste verschil betreft de verhouding tot Christus, een tweede de manier waarop men zich verhoudt tot de geloofsgemeenschap. Wie gedoopt en gevormd is, hoort bij de christengemeenschap en neemt deel in haar zending, en dit beslist niet in een louter passieve zin. Wie gewijd is, deelt op een eigen, bijzondere wijze in de zending van Christus, een wijze die niet teruggaat op de zending van de geloofsgemeenschap als zodanig. Hij vervult namens Christus een dienst ten opzichte van de gemeenschap.⁸⁸ Die dienst heeft te maken met de zending van Christus zelf als Hoofd en Herder en de voortzetting van Zijn zending in die van de apostelen.

De benadering vanuit werk en professie is geworteld in de aandacht voor professionalisering onder beoefenaren van vrije beroepen als artsen, notarissen en advocaten. Zij hebben zich aaneengesloten in beroepsverenigingen. Daarmee beoogden zij allereerst collectief hun belangen te behartigen, bijvoorbeeld op het terrein van rechtspositie en arbeidsvoorwaarden. Verder wilden zij de kwaliteit van hun beroepsuitoefening voor hun cliënten en voor de samenleving garanderen. Tenslotte streefden ze naar een verantwoorde, verdere ontwikkeling van hun beroep. In de afgelopen decennia hebben ook beoefenaren van beroepen in het pastorale veld oog gekregen voor professionalisering.

Professionaliteit heeft betekenis voor de mens als werkend persoon. “De arbeid is een goed voor de mens – een goed voor zijn mens-zijn – want, door de arbeid ... verwezenlijkt hij zichzelf als mens, ja ‘wordt hij meer mens’ in zekere zin.”⁸⁹ Professionaliteit heeft eveneens betekenis voor de kwaliteit van het werk. Een aantal pastoraal werk(st)ers heeft zich bekwaamd in gespecialiseerde vormen van pastoraat, die de Kerk in onze tijd niet missen kan. Wij hebben waardering voor hun inspanningen. Zij slagen erin mensen in moeilijke omstandigheden te bereiken. Zij stellen het pastoraat als een eigen discipline aanwezig te midden van andere, soms verwante beroepen, bijvoorbeeld in instellingen voor gezondheidszorg of van justitie. Op deze wijze realiseren zij een kerkelijke presentie in omgevingen, waarin dit steeds minder vanzelfsprekend is.

88. *Lumen gentium*, 10; vgl. *Katechismus van de katholieke kerk*, 1534.

89. Johannes Paulus II, Encycliek *Laborem exercens* (14 september 1981), over de menselijke arbeid bij gelegenheid van de 90ste verjaardag van de Encycliek *Rerum novarum*, 9, in: *Archief van de Kerken* (1981)880.

6.2.1 Onvruchtbare spanningen

Pastoraal werk(st)ers kunnen vanuit hun status als leek in de Kerk of vanuit hun professionele functie benaderd worden. Tussen beide benaderingen kunnen zich onvruchtbare spanningen voordoen.

– Overmatig hameren op de lekenstatus van pastoraal werk(st)ers kan de indruk doen ontstaan dat hun inspanningen om een goed pastoraal werk(st)er te zijn, niet of onvoldoende worden gehonoreerd. In feite staan priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers allen voor de uitdaging hun professionaliteit te ontwikkelen. Velen erkennen dat zij verdere beroepsmatige scholing nodig hebben. Zij benutten de mogelijkheden daartoe met het oog op hun werk of loopbaan. Ontwikkeling van professionaliteit staat de eigen zending van priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers niet in de weg. Men kan zich niet op de status van een ambt of op de eigen spiritualiteit beroepen om zich te onttrekken aan ontwikkeling van professionaliteit.

– Een onvruchtbare spanning wordt ook opgeroepen door bijbetekenissen van het woord ‘leek’ in onze taal. Associaties met ‘ongeschoold-zijn’ en ‘amateurisme’ kunnen onnodig diskwalificeren. Men scheert in dat geval alle niet gewijde gelovigen te gemakkelijk over de kam van dezelfde kerkelijke status. Er zijn verschillen vanwege een zending door een bisschop en competentie.

– Een onvruchtbare spanning wordt tenslotte opgeroepen, wanneer pastoraal werk(st)ers met een beroep op hun professionaliteit hun gewettigde mogelijkheden ten aanzien van de sacramentele orde overschatten of overschrijden.

6.2.2 Professionaliteit als uitdaging

Professionele vorming is een belang van de Kerk en van hen die, gewijd of niet gewijd,

beroepsmatig in de Kerk werkzaam zijn.⁹⁰

De Kerk bevindt zich in Nederland in een moderne, hoog ontwikkelde, multireligieuze en multiculturele samenleving. Zij heeft een kader nodig dat kwalitatief niveau heeft. Het is niet gegarandeerd dat wij in de toekomst over zo'n kader beschikken. Kadervorming is een belangrijke uitdaging voor de Kerk in ons land. Die uitdaging betreft de pastorale dienstverlening en de theologische opleidingen. "Voor de bediening van het ambt zijn goed gevormde priesters nodig die zich levend verankerd weten in Christus en zijn Kerk, goed op de hoogte van het moderne leven zijn en in staat zijn op een respectvolle en dialogale wijze te communiceren met mensen in en buiten de Kerk en leiding te geven. Datzelfde kan men met het oog op hun positie en taak in de Kerk zeggen van diakens en van pastorale werkers en werksters."⁹¹

Wie gewijd is, kan het zich niet veroorloven na de wijding op zijn lauweren te rusten. Wie pastoraal werk doet, kan dat evenmin na afsluiting van een opleiding en het verkrijgen van een aanstelling. Men moet zijn 'vak' bijhouden en zich blijven bekwamen, onder meer omdat de Kerk in steeds nieuwe omstandigheden haar zending moet vervullen. Het is belangrijk ervaringen en inzichten te delen met collega's of teamgenoten. Niet onbelangrijke aandachtspunten van professionele vorming zijn het welbevinden en het functioneren van degenen die in het pastoraat werken. Factoren van persoonlijk-

ke, maatschappelijke, kerkelijke of arbeidsorganisatorische aard immers kunnen tot pressie of stagnatie in het concrete werk leiden.⁹²

In dit verband wijzen wij tenslotte op enkele ontwikkelingen, die in sommige bisdommen reeds opgepakt en in andere voorwerp van overleg zijn.

- Worden in aanstellingen faciliteiten voor begeleiding en (na)scholing ingebouwd?

- Professionaliteit vraagt om arbeidsverhoudingen die in alle opzichten goed geregeld zijn. Het kerkelijk recht voorziet hierin voor priesters en diakens, op basis van de band met hun bisschop. Bij pastoraal werk(st)ers ligt dit ingewikkelder. Zij zijn aangesteld door een bestuur (van een parochie, dekenaat of instelling). Soms stuit men op de moeilijkheid dat zij niet goed functioneren of minder mobiel zijn. Sommige bisdommen nemen regelingen over wonen of verplaatsbaarheid op in arbeidscontracten. Een punt van discussie en overleg is de vraag of het gewenst is voor priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers functionerings-, loopbaan- en/of welzijns gesprekken te houden.

- In de onderlinge verhoudingen tussen degenen die in het pastoraat werken, valt soms veel nadruk op de persoon en zijn of haar gevoeligheden. Vraagt een professionele instelling niet evenzeer om een gepaste zakelijkheid, bijvoorbeeld als het om afspraken in een team of een regio gaat?

90. Het kerkelijk wetboek urgeert permanente spirituele, persoonlijke en professionele vorming van clerici (can. 267, 278, § 1 en 2, 279) en van leken (can. 231, § 1).

91. *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland anno 1998*, 3.4.

92. Vgl. *Priesterraad Bisdom Rotterdam, Welzijn Pastorale Beroepskrachten*, 1998.

7. Besluit

“Zoveel immers heeft God van de wereld gehouden, dat Hij zijn eniggeboren Zoon heeft geschonken, zodat iedereen die in Hem gelooft niet verloren gaat, maar eeuwig leven bezit.”⁹³ Zo hebben wij het Woord van God ontvangen in de Schrift en heeft Christus, de Zoon, ons zijn Kerk en haar sacramenten gegeven in de kracht van de heilige Geest.

Priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers mogen – in samenwerking met vele vrijwilligers – ieder vanuit de eigen sacramentele positie in de Kerk hun leven in dienst stellen van het ware levensgeluk van hun medemensen en van heel de samenleving.

Gods Geest moge ons in staat stellen om deze dienst te verrichten in onderlinge harmonie, in vreugde en in vrede, tot eer van onze God en tot heil en zegen van het volk Gods.

Utrecht, 29 juni 1999

De rooms-katholieke diocesane bisschoppen van Nederland

Kardinaal A.J. Simonis, aartsbisschop van Utrecht

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond

Mgr. A.H. van Luyn s.d.b., bisschop van Rotterdam

Mgr. M.P.M. Muskens, bisschop van Breda

Mgr. A.L.M. Hurkmans, bisschop van 's-Hertogenbosch

Mgr. J.M. Punt, apostolisch administrator van Haarlem

en apostolisch administrator van het Militair Ordinariaat

Vicaris C.L.M. Grasveld o.f.m., diocesaan administrator van het bisdom Groningen

93. Joh 3,16.

Bijlage

Kerkelijke documenten over het meewerken van leken aan het dienstwerk van priesters

Algemeen reglement voor het bestuur van een parochie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland (Regelingen van het R.-K. Kerkgenootschap in Nederland nr. 3), Utrecht 1997².

Brief van de bisschoppen van Groningen, Utrecht, Haarlem, Rotterdam en Breda aan de pastoraal werk(st)ers in hun bisdom, in: *Kerkelijke documentatie* (1990)4.

Brief van de bisschop van 's-Hertogenbosch aan de pastorale werk(st)ers in zijn bisdom, in: *Kerkelijke documentatie* (1990)4.

Brief van de bisschop van Haarlem aan de pastoraal werk(st)ers en de pastoraal assistenten in zijn bisdom, in: *Kerkelijke documentatie* (1990)4.

Congregatie voor de Clerus, Pauselijke Raad voor de Leken e.a., *Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van leken-gelovigen aan het dienstwerk van de priesters*, in: *Kerkelijke documentatie* (1997)8.

Congregatie voor de Eredienst, *Directorium voor vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester*, in: *Kerkelijke documentatie* (1989)6.

Congregatie voor de katholieke Opvoeding, voor de Oosterse kerken, voor de Instituten van Godgewijd Leven en Sociëteiten van het Apostolisch Leven, *Nieuwe roeping voor een nieuw Europa: slotdocument van het Europees Congres over de roeping tot het priesterschap en het godgewijd leven in*

Europa, Rome, 5-10 mei 1997, in: *Kerkelijke documentatie* (1999)1.

Johannes Paulus II, postsynodale apostolische Exhortatie *Christifideles laici* over de roeping en zending van de leken in de kerk en in de wereld, in: *Kerkelijke documentatie* (1989)1.

In Christus' naam: herderlijk schrijven over woord, sacrament, ambt en wijding (Bischoppelijke Brieven nr. 29), Utrecht 1992.

Nationale Raad voor Liturgie, *Bidden met stervenden*, Zeist 1993.

Nationale Raad voor Liturgie, *De ontmoeting met Jezus, de Heer: houdingen en gebaren bij het vieren en het omgaan met de eucharistie* (Pastoraal liturgische handreikingen nr. 7), Zeist 1997.

Nationale Raad voor Liturgie, *Modellen voor woordvieringen, gebedsvieringen, communievieringen*, Zeist 1999.